

Buhârî (v. 256) Öncesi Kaynaklarda Cibrîl Hadîsi'nin İsnâdlarının Tahlili

Bekir TATLI*

ABSTRACT

In this work, we have studied a famous hadith which called 'Cibril Hadith'. This hadith talks about Cibril's coming to Prophet and his questions to him relating to Islam, iman, ihsan and time of the saat (resurrection). Firstly we decided to study isnads of this hadith in part of time before Bukhari (d. 256). In another work we will study texts of Cibril Hadith. In the end of this work we will present a graphic about ricals.

Keywords: Cibril, Gabriel, Islam, iman, ihsan, resurrection.

GİRİŞ

Bu çalışmadaki amacımız, "**Cibril Hadisi**" diye meşhur olmuş rivâyet hakkında bir kaynak taraması yaparak bir durum tespitine gitmektir. Bu kaynak taraması, Buhârî öncesi dönemi kapsayacak ve şimdilik sadece isnâdlar üzerinde durulacaktır. Bu isnâdların metin kısımlarını ise ayrı bir çalışmada ele almak istiyoruz.

Cibrîl Hadîsi İle Kastedilen Nedir?

Cibril Hadîsi tabirini kullanırken kastettiğimiz hadis, Cibrîl'in Peygamber (s.a.)'e bir insan suretinde gelerek *İslâm*, *iman*, *ihsân*, *kıyâmetin zamanı* gibi konularda sorular sorması olayından bahseden rivâyettir.¹

Olayın Gerçekleşme Zamanı

Rivâyetlerde herhangi bir zaman diliminden söz edilmezse de, kanaatimizce Cibrîl Hadîsi'nin haber verdiği olay, Hz. Peygamber'in vefatına yakın yıllarda olmalıdır. Çünkü bu hadis, *İslâm'ın* ve *imanın* şartları olarak kabul edilegelen unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Namaz, hac, zekât, oruç gibi ibâdetlerin teşri kılınmasından sonra bu olayın gerçekleşmiş olması yüksek bir ihtimaldir.

* **Ars. Gör.**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (e-posta: tatlibekir@yahoo.com)

1 Az da olsa bu meşhur rivâyetin hâricinde bazı hadisler için, mesela Cibrîl'in namaz vakitlerini öğretmesiyle ilgili hadisler için de bu tabirin kullanıldığına rastlamak mümkündür. Örnek için bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, s. 68 (Beyrût, t.y.); Şevkânî, *Neylü'l-evtâr min ehâdîsi Seyyidi'l-ahyâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr*, I, 383 (I-IX, Beyrût, 1973).

BUHÂRÎ (v. 256) ÖNCESİ DÖNEM

Tespitlerimize göre Buhârî'ye kadar olan dönem içerisinde Cibrîl Hadîsi, sahâbeden **Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Zer, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Umeyr b. Katâde el-Leysi** ve **Amir/Ebû Amir/Ebû Mâlik**'ten rivâyet edilmiştir. Bunların hangi kaynaklarda yer aldığı sırayla verilecek ve şu yol izlenecektir: Cibrîl Hadîsi'nin, konusu ne olursa olsun en erken hangi kaynaktan yer aldığı tespit edilecek ve bundan sonra kronolojik olarak bu devam ettirilecektir. Bir kaynaktan birden fazla sahâbîden bu hadîs geliyorsa bunlar da verilecektir. Çalışmanın sonunda, ele alınan rivâyetlerin râvîleri bir tablo halinde gösterilecektir.

Cibrîl Hadîsinin Bulunmadığı Kaynaklar

Çalışmamızın ilk adımında, Cibrîl Hadîsi'nin Buhârî/Kütüb-i Sitte Öncesi dönemdeki kaynaklarını tespit etmeye çalışacağız. Hiç şüphesiz ilk dönem eserleri burada kaydedilenlerden ibaret değildir. Biz ancak ulaşabildiğimiz eserleri inceleyebildik. Öncelikle bu hadîsin yer almadığı kaynaklarla başlamak istiyoruz:

Hemmâm b. Münebbih (v. 101/718), *es-Sahife es-sahîha*.²

Hasen el-Basrî (v. 110), *Tefsîru Hasen el-Basrî*.³

Zeyd b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib (76-122), *Müsnedü'l-İmâm Zeyd*.⁴

Muhammed b. İshâk (85-151), *Siretu İbn İshâk*.⁵

Ma'mer b. Râşid (v. 154), *el-Câmi*.⁶ Bu kitapta kader hakkında bir bölüm (Bâbu'l-Kader) açılmıştır (XI, 111-126). Müellif bu kısımda birçok hadîsi naklettiği halde konumuz olan Cibrîl Hadîsine yer vermemiştir. Kıyâmet âlâmetlerine dair açtığı bölümde (Bâbu Esrâti's-Sâa) de bu hadis yer almamıştır. İman-İslâm bölümünde (Bâbu'l-İman ve'l-İslâm) Cibrîl hadisini çağrıştıran bir hadîs vardır, fakat o değildir (Bkz. *Musannef*, XI, 127). Amr b. Anbese'nin **kâle raculün** diyerek naklettiği bu rivâyette, bir adam Hz. Pey-

2 *Hemmâm İbn Münebbih'in Sahîfesi*, çev. Talât Koçyiğit, (nşr. Muhammed Hamîdullah), Ankara, 1967. (Bu meşhur kitap, halen elde mevcut en eski hadîs eseri olarak bilinmektedir.)

3 *Tefsîru'l-Hasen el-Basrî*, I-II, Kâhire, 1992, cem-tevsîk-dirâse: Muhammed Abdurrahîm. Bu kitapta Bakara 2/96-97, Lokman sûresinin son âyetleri ve Tahrîm, 66/4 âyetinin tefsirlerinde konumuzu ilgilendiren hadîse rastlayamadık. Tekvîr sûresinin 19. âyetinin tefsirinde ise şu açıklamaları bulduk:

ملك شريف حسن الخلق يهي المنظر وهو جبريل عليه السلام .

(Bkz. II, 402) Burada Cibrîl'i tavsif etmek üzere serdedilen altı çizili kısımlar Cibrîl hadîsinin bazı tarihlerinde mevcut anlatımları hatırlatmaktadır. (Mesela, bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 5; İbn Ebî Şeybe, *Musannef* VI, 170; Ahmed, *Müsned*, I, 27.)

4 Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-İmâm Zeyd*, Beyrût, 1403/1983. (Kitabın üzerinde bunu, Abdülazîz b. İshâk el-Bağdâdî'nin bir araya getirdiği ifade edilmektedir.)

5 Muhammed b. İshâk, *Siretu İbn İshâk el-musemmât bi kitâbi'l-mubtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzi*, Konya, 1401/1981, thk. Muhammed Hamîdullah.

6 Abdurrezzak, *Musannef*, I-XI, Beyrût, 1390/1970. (**Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin** (v. 211), *el-Musannef* isimli kitabının son iki cildi, Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi* olarak bilinmektedir.)

gamber (s.a.)'e, İslâm, imân gibi konularda soru sormaktadır. İmanla ilgili sorunun cevabı, Cibrîl hadîsindeki cevaba çok yakındır: "...İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ölümden sonra dirilişe inanmandır..." Burada kaderden söz edilmemesi dikkat çekicidir.

Süfyân es-Sevrî (v. 161/777), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm*.⁷

İmam Mâlik b. Enes (v. 179), *el-Muvattâ*.⁸

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim (v. 182), *Kitâbu'l-harac*,⁹ *Kitâbu'l-âsâr*,¹⁰ *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*.¹¹

Şeyhu'l-İslâm **Ebû İshâk el-Fezârî** (v. 186), *Kitâbu's-siyer*.¹²

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (132-189), *el-Câmiu'l-kebîr*,¹³ *Kitâbu'l-hucce alâ ehli'l-Medîne*,¹⁴ *el-Câmiu's-sağîr*.¹⁵

Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî (v. 197), *el-Kader ve mâ verade fi zâlike mine'l-âsâr*.¹⁶

Süfyân b. Uyeyne (v. 198), *Tefsîru Süfyân İbn Uyeyne*.¹⁷

7 Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm*, (Ebû Ca'fer Muhammed'in Ebû Huzeyfe en-Nehdî'den rivâyeti) Hindistan-Rambur, 1385/1965, tashih-tertib-ta'lik: İmtiyaz Ali Arşî. (Tefsîr Tur sûresinde bitmektedir.) Bakara, 2/96-97 âyetlerinin tefsîrinde Cibrîl Hadîsi'ne yer verilmemiştir. Lokman sûresi 31/24 âyetinde ise **Süfyân-Abdullah b. Dînâr-Ömer** isnâdıyla, konumuz olan hadîsin bazı tariklerinde yer alan ve "Mefâtihu'l-ğaybi hamsün..." şeklinde başlayan kısım yer almaktadır. (Bkz. s. 199.)

8 Mâlik, *Muvattâ*, (Yahyâ b. Yahyâ nüshası) Beyrût, 1411/1990.

9 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harac*, (Basım yeri ve tarihi belli değil).

10 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-âsâr*, Haydarabat, 1355. Bu kitabın bir yerinde (bkz. s. 126, hadîs no: 581) belki konumuzu dolaylı olarak ilgilendirebilecek **kaderle ilgili** bir başka hadîse değinilmiştir. **Câbir** (r.a.)'den gelen bu rivâyete göre, Surâka, Hz. Peygamber'e (s.a.), kaderin önceden yazılıp yazılmadığını ve kaderi yazan kalemlerin kuruyup kurumadığını sormuş; Hz. Peygamber buna karşılık onların önceden takdir edildiğini, bunu yazan kalemlerin de kurduğunu söylemiştir. Öyleyse amel niye, şeklinde gelen itiraza ise Hz. Peygamber: "Amel edin; çünkü herkese, yaratılışına uygun olan kolaylaştırılmıştır" buyurmuş, sonra da: "Artık kim verir ve sakınrsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de ona en kolay kolaylaştırırız." (Leyl, 92/5-7) âyetlerini okumuştur. İşte şayet bu rivâyet sahih ise, çok erken bir dönemde yani Hz. Peygamber'in hayatta olduğu sıralarda, kaderle ilgili konuların tartışılmakta olduğunu ve bu konudaki tereddütlerin mevcudiyetini göstermektedir. Konumuz olan Cibrîl hadîsinin de birçok tarikinde **kadere imân** konusu yer aldığı için buna değinmeği uygun gördük.

11 Ebû Yusuf, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ*, Haydarabat, 1357, tashih-ta'lik: Ebû'l-Vefâ el-Efğânî.

12 Ebû İshâk el-Fezârî, *Kitâbu's-siyer*, Beyrût, 1408/1987, thk. Fâruk Hammâde. (Bu eserle ilgili olarak İmam Şâfiî (v. 204), siyer konusunda onun benzerinin yazılmadığını ifade etmiştir. Bu ifadeleri Fezârî'nin eserinin baş tarafında yer almaktadır.) Bu eserin bir yerinde, Cibrîl'in Kur'ân gibi Sünneti de inzâl ettiğine dair **Hassân b. Atiyye**'ye ait iki rivâyet yer almaktadır. (Bkz. s. 315, hadîs no: 602, 603.) Bu konu, Sünnetin vahiy olup olmadığı konusunu ilgilendirdiği için burada değinilmiştir.

13 Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, Haydarabat, 1356.

14 Şeybânî, *Kitâbu'l-hucce alâ ehli'l-medîne*, I-IV, Beyrût, 1403/1983.

15 Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, Beyrût, 1406/1986.

16 Kureşî, *el-Kader ve mâ verade fi zâlike mine'l-âsâr*, Mekke, 1406. (Ancak bu eserin bir çok sayfasının eksik olması dikkat çekmektedir. Bu nedenle sağlıklı bir değerlendirme yapmanın mümkün olmadığı kanaatindeyiz.)

17 Süfyân b. Uyeyne, *Tefsîru Süfyân İbn Uyeyne*, Riyâd, 1403/1983, thk. Ahmed Sâlih Muhâyerî(?).

- İmam Şâfiî** (150-204), *er-Risâle*,¹⁸ *Müsned*,¹⁹ *es-Sünenü'l-me'sûre*.²⁰
Abdurrezzak (v. 211), *el-Musannef*.²¹
Humeydî (v. 219), *el-Müsned*.²²
Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v. 224), *el-Hutab ve'l-mevâiz*,²³ *Kitâbu's-silâh*,²⁴ *Kitâbu'l-emvâl*.²⁵
Saîd b. Mansûr (v. 227), *Sünenü Saîd İbn Mansûr*.²⁶
Ebü Hayseme Zuheyr b. Harb (160-234/776-849) *Kitâbu'l-ilm*.²⁷
Dârimî (v. 255), *Sünenü'd-Dârimî*.²⁸

Değerlendirme

Erken sayılabilecek bir dönemde yazılan sıraladığımız bu eserlerde Cibrîl Hadîsi gibi sonraki dönemler için oldukça meşhur sayılabilecek bir hadîsin yer almamasının sebebi acaba ne olabilir diye düşündüğümüzde aklımıza birkaç ihtimal gelmektedir.

Bunlardan ilki, zikrettiğimiz eserlerin yazılış gayeleri olabilir. Bu eserlerin genellikle **muâmelât** konularına ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır. Yani bunlar çoğunlukla insanların birbirleriyle olan günlük münâsebetlerinde karşılaşabilecekleri konuları ihtiva etmektedir. Nitekim, bu kitapların fihristlerini bir çırpıda gözden geçirdiğimizde dahi bunu hemen fark edebiliriz.

Aklımıza gelen **ikinci ihtimal** ise, bu kitapların sahih olarak nitelendirilen bütün hadîsleri bir araya getirme gibi bir gayeleri olmamasıdır. Mesela *Muvattâ'yı* gözden geçirdiğimizde, müellifin bu kitaba her konuyla ilgili ge-

18 Şâfiî, *er-Risâle*, İstanbul, 1388/1969.

19 Şâfiî, *Kitâbu müsnedi Ebî Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî*, Bulak, 1327.

20 Şâfiî, *es-Sünenü'l-me'sûre* (Ebû Ca'fer et-Tahâvî rivâyeti), Beyrût, 1406/1986, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî.

21 Abdurrezzak, *Musannef* I-XI, Beyrût, 1390/1970.

22 Humeydî, *el-Müsned*, I-II, Beyrût, trhs, (Alemü'l-Kütüb bsk., thk. Habîburrahman el-A'zamî). Bu kitabın çeşitli bölümlerinde imân, kader, fiten gibi konularla ilgili hadîsler verilmektedir fakat bunlar arasında Cibrîl Hadîsi yoktur. Fakat bir yerde, Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber (s.a.)'i Dihye el-Kelbî ile konuşurken gördüğünden söz edilmekte; rivâyetin sonunda da Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'ye o gördüğü kişinin Cibrîl olduğunu söylediği ifade edilmektedir (Bkz. Humeydî, *el-Müsned*, I, 133).

23 Ebû Ubeyd, *el-Hutab ve'l-mevâiz*, Kâhire, 1406/1986, thk. Ramazan Abduttevvâb. (Bu kitap, her biri "Mevâiz" diye isimlendirilen, Mevâizu İbrâhim, Mevâizu Mûsâ, Mevâizu Lokmân gibi bölümlerden oluşmaktadır.)

24 Ebû Ubeyd, *Kitâbu's-silâh*, Beyrût, 1405/1985, thk. Hâtem Sâlih ed-Dâmin. (Bu kitapta bazı silâhlar tanıtılmaktadır.)

25 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, tarih ve yer yok. Tashih-ta'lîk: Muhammed Hâmid el-Fakî. (Bu kitapta fey, cizye, harac gibi muâmelât konularına yer verilmiştir.) Cibrîl Hadîsinin, müellifin diğer eseri *Kitâbu'l-îmân*'da yer aldığı anlaşılmaktadır. (Bkz. *Kitâbu'l-îmân ve meâlimihî ve sünenihî ve's-ükmâlihî ve derecâtih*, s. 12 (Beyrût, 1403/1983, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî).

26 Saîd b. Mansûr, *Sünenü Saîd İbn Mansûr*, I-II, Beyrût, 1405/1985, thk. Habîburrahman el-A'zamî.

27 Zuheyr İbn Harb, Ebû Hayseme Zuheyr b. Harb b. Şeddâd en-Nesâî el-Bağdâdî eş-Şeybânî (160-234/776-849), *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâbu'l-ilm Adlı Eseri*, te'lif-tahkik-tercüme: Salih Tuğ, İstanbul, 1984. (Zuheyr İbn Harb'in ismi, sonraki dönemde Müslim'in *Sahih* isimli eserindeki Cibrîl Hadîsi'nin bazı tariklerinde ismi geçmektedir. Mesela bkz. Müslim, İman 5, 7.)

28 Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Beyrût, 1407.

nellikle bir kaç rivâyeti almış olduğunu, konuları fazla uzatmadığını görmekteyiz.

Üçüncü ihtimal olarak, zikredilen kitapların müelliflerinin bu rivâyetten (Cibrîl Hadîsi'nden) haberdar olmadıkları söylenebilir. Her müellifin, rivâyet edilen bütün hadislerden haberi olması gerekmez. Birinin bildiği bir rivâyeti diğerinin hiç duymamış olması normal karşılanmalıdır.

Dördüncü ihtimal, bu müelliflere göre bunların yeterli sıhhat şartlarını taşımasıdır. Yani Cibrîl Hadîsi ile ilgili rivâyetler zayıf yahut uydurma kabul edildiği için bazı müellifler tarafından kitaplarına alınmamış olabilir. Ancak bu ihtimal bize pek isabetli gibi gözükmüyor. Cibrîl Hadîsi'yle kıyaslanmayacak derecede zayıf sayılabilecek pek çok rivâyete kitaplarında yer veren bu müelliflerin, sıhhat sebebiyle Cibrîl Hadîsi'ni kitaplarına almadıklarını düşünmek kanaatimizce oldukça zayıf bir ihtimaldir.²⁹

Beşinci olarak aklımıza bir ihtimal daha gelmektedir. Acaba içinde bulunduğları durumun etkisiyle bazı müellifler bir kısım hadisleri bir müddet gizleme yoluna gitmiş olabilirler mi? Daha açık ifadeyle, acaba kader inancını destekleyen Cibrîl Hadîsi, bu inanca karşı olan iktidarların baskılarına maruz kalmamak için bazı hadisçiler tarafından bilerek mi kitaplarına alınmamıştır? Konumuzla doğrudan ilgisi olmasa da bu ihtimali akla getiren başka bir örnek vardır. Süfyan b. Uyeyne'nin (v. 198/813): "*Hac ile umreyi birleştirin. Zira böyle yapmak ömrü uzatır, fakirliği ve günahları giderir*" şeklindeki bir rivâyetle ilgili olarak şöyle dediği nakledilir: "*Şu Kaderîler bize karşı delil olarak kullanmasınlar diye biz, 'ömrü uzatır' ifadesini söylemezdik.*"³⁰ Bu konuyu destekleyen bir değerlendirme de Hayrettin Karaman tarafından şöyle yapılmaktadır: "*İmam Mâlik, Şâfiî, Muhammed, Ebû Yusuf gibi ilk fıkıh yazarları Fıkh'ı kitaplaştırırken siyâsî otoritelerin tesiri altında kalmamışlardır. Eğer bir tesir söz konusu ise bu, yazılanların İslâm'a aykırı veya tavizli olması şeklinde olmamış, yalnızca bazı gerçeklerin söylenmemesi şeklinde tecelli etmiştir.*"³¹

29 Hayri Kırbasoğlu'nun bu ihtimali kabul ettiği anlaşılmaktadır. (Bkz. *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 353-354, Ankara, 2002) Ancak o bu görüşünü net bir şekilde dile getirmemiştir. Burada bir hususa da açıklık getirmekte fayda vardır: Sayın Kırbasoğlu'nun, bizim doktora semineri olarak sunduğumuz çalışmadan alıntı yaparken kullandığı ifadelerden ilk etapta, Cibrîl Hadîsi'nin uydurma sayılabileceği ihtimalini bizim savduğumuz anlaşılmaktadır. Biz konuyla ilgili çalışmalarımıza devam etmekteyiz ve henüz böyle bir sonuca ulaşmış değiliz. Dile getirdiğimiz ihtimaller buradaki çalışmamızda sıraladığımız gibi birden fazladır ve biz tercih ettiğimiz görüşü açıkça ifade ettik. Yanlış anlamaya meydan vermemek için bu hususu belirtmek istedik. Ayrıca Kırbasoğlu'nun, bu hadisin yer almadığı kitapların müsniflerinin Hicaz bölgesi ulemâsından, Cibrîl Hadîsi'ne kitaplarında yer veren kişilerin ise ilk kader tartışmalarının başladığı Irak/Basra ulemâsından olmasını manidar bulması da (s. 354) yazarın bu hadisle ilgili tereddütlerini göstermektedir. Her ne kadar onun işaret ettiği Hicaz/İrak ulemâsı konusu doğru ise de, bir hadisin sadece bazı bölgelerde yaygın olması, onun uydurma sayılması için yeterli olmayıp, başka birçok delillerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu da kuşkusuz uzun ve titiz bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

30 Humeydî, *Müsned*, I, 10, no:17 (I-II, Beyrût-Kâhire, t.y., thk. Habiburrahman el-A'zamî).

31 Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, III, 679; ayrıca 682 (I-III, İstanbul, 1992-93).

Bu ifadeler, bazı rivâyetlerin aleyhte delil olarak kullanılmaması için veya başka sebeplerle gizlenmiş olabileceği hakkında bir fikir vermektedir. Bizim konumuzu ilgilendiren Cibrîl Hadîsi de bunlardan birisi olabilir. Ancak bunun ne derece gerçeği ifade ettiğine dair henüz yeterli delile sahip olmadığımızı söylemeliyiz. Bu konu ayrıca araştırılmaya değer görünmektedir.

Bize göre bu ihtimaller arasında doğruya en yakın ihtimal, birincisidir. Yani, bu kitapların ele almış oldukları konular, Cibrîl Hadîsi'nin ihtiva ettiği konularla farklı olduğundan dolayı müellifler bu hadîse orada yer vermemişlerdir. Cibrîl Hadîsi, genel itibarıyla ahlâk konularını ele almıştır dersek, pek hata etmiş olmayız herhalde. Diğerleri ise genellikle muâmelât konuları ağırlıktadır. Bütün konuları ihtiva etmelerine rağmen Cibrîl Hadîsi'ni içermeyen kitapların müelliflerinin (Mâlik, Abdurrezzak, Humeydî gibi) durumu ise son ihtimalle (bilerek gizleme) veya bu hadisten hiç haberleri olmamakla ilgili olabilir. Bununla birlikte kesin bir sonuca ulaşmak oldukça zordur. Her ne kadar biz bazı ihtimallerden söz etsek de kalbimizi tatmin edecek derecede bir sonuca ulaşamadığımızı itiraf etmek durumundayız. Bu konu dikkatli ve uzun bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle yüzeysel değerlendirmelerle sonuca ulaşmak isabetli değildir.

Cibrîl Hadîsi'nin Bulunduğu Kaynaklar

1. Ebû Hanîfe'nin (v. 150) Eserleri:

Cibrîl Hadîsiyle ilgili, şu an elimizdeki en erken rivâyete Ebû Hanîfe'ye (80-150) nisbet edilen eserlerde rastlamaktayız. Bu eserlerde, **İbn Ömer'** den iki, **İbn Mesud'**dan bir tane olmak üzere toplam **üç rivâyet** mevcuttur.

a. İbn Ömer'den Gelen Birinci Rivâyet:

İbn Ömer'den gelen bu rivâyetin³² isnâdı şöyledir:

قال حدثني علقمة بن مرثد عن يحيى بن يعمر قال قلت لابن عمر رضي الله عنهما

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyetin isnâdında, Ebû Hanîfe (v. 150) ile İbn Ömer arasında iki kişi vardır. Bunlar, Alkame b. Mersed (v. 120 civarı) ve Yahyâ b. Ya'mer'dir (v. 90 civarı).

Alkame b. Mersed (Kûfeli, v. 120 civarı):

Ebû'l-Hâris **Alkame b. Mersed** el-Hadramî el-Kûfî'nin **sika** ve **güvenilir** birisi olduğu konusunda tabakât kitaplarımızda çeşitli yorumlara rastlamaktayız. Bunlardan bir kısmı şöyledir:

Ahmed b. Hanbel (v. 241), onun ircâ ile ithâm edilmekle birlikte sika biri ve rivâyet ettiği hadisinde **zâbit** olduğunu söylemiştir.³³ Ebû'l-Hasen el-İclî

32 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebsat*, (İmam A'zâm'ın Beş Eseri'nde, trc. Mustafa Öz, İstanbul, 1992) s. 45-46; Beyâzîzâde, *el-Usûlu'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, (thk. ve çeviri: İlyas Çelebi: İmam Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri), İstanbul, 1992 (MÜİF Yayınları) s. 37-39.

33 Ahmed, *Kitâbu bahri'd-dem*, (Riyâd, 1989, thk. Ebû Usâme Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbâs) s. 300; a.mlf. *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, (I-IV, Beyrût, 1408/1988, thk. Ebû Usâme Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbâs) II, 320-321.

(v. 261) de Alkame için **sika** der.³⁴ İbn Ebî Hâtim (v. 327), babası Ebû Hâtim er-Râzî'nin Alkame hakkında, "**sebtün fil-hadis**" ve "**sâlihu'l-hadis**" yorumunda bulunduğunu söylemektedir.³⁵ İbn Hibbân (v. 354) onu **sika** râvîleri topladığı eserine,³⁶ Dârakutnî (v. 385) de Buhârî ve Müslim'in nazarında rivâyetleri sahih olan **sika** râvîleri topladığı kitabına almıştır.³⁷ Mizzî (v. 742)'nin söylediğine göre Nesâî (v. 302) de Alkame hakkında **sika** demiştir.³⁸ İbn Hacer (v. 852) de, Alkame b. Mersed'in sika birisi olduğunu söylemektedir.³⁹ Ahmed b. Hanbel, Alkame'nin Cibrîl Hadisi'nin râvîlerinden olan Abdullah b. Büreyde'den hadis almadığını, onun kardeşi Süleyman b. Büreyde'den aldığını ve rivâyette bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Buhârî (v. 256) de Alkame'nin rivâyet aldığı kişiler arasında Süleyman b. Büreyde'yi zikretmiştir.⁴¹

Alkame b. Mersed hakkında dikkat çekici bir açıklamayı **Ebû Zur'a er-Râzî**'nin (v. 264) değerlendirmelerinde görmekteyiz. Onun söylediğine göre, Ebû Hanîfe'nin rivâyeti olarak aslı olmayan bazı hadisler zikredilmektedir. Bunun bir örneği Alkame'nin İbn Büreyde'den, onun da babasından naklettiği, "*Hayra vesile olan, onu yapan gibidir*" rivâyetidir. Müellifin söylediğine göre diğer bir örnek de; konumuz olan Cibrîl Hadîsidir.⁴² Bu konuyla ilgili kısmı aynen almak istiyoruz:

ويذكر أحاديث من رواية أبي حنيفة لا أصل لها فذكر من ذلك حديث علقمة بن مرثد عن ابن بريدة عن أبيه الدال على الخبر كفاعله وأنكر عليه حديثاً آخر يرويه عن علقمة بن مرثد عن ابن بريدة حديث عمر جاء جبريل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال ما الإيمان قال أبو زرعة فجعل هو وأبو سنان الإيمان شرائع الإيمان وذكر أحاديث قد أروهم فيها وأنكرها من روايات

Bu ifadelerden anlaşılan odur ki, Ebû Hanîfe'nin Alkame'den, onun da İbn Büreyde'den naklen rivâyet ettiği Hz. Ömer hadîsinin bu tarikinde bir vehim vardır.

Bizim yukarıda metnini verdiğimiz Alkame'den gelen rivayette **İbn Büreyde** ismi yoktur. Bu da zaten Alkame'nin **Yahyâ b. Ya'mer** ile görüşmemiş olmasından⁴³ ve muhtemelen ikisi arasında bulunan İbn Büreyde'nin düşmesinden dolayı bu tarihin sihhatine zarar verici bir durum arz etmektedir.

34 İcîf, *Ma'rifetu's-sikât*, (I-II, Medîne, 1405/1985, thk. Abdülâlim Abdülâzîm el-Bestevî) II, 147.

35 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (I-IX, Beyrût, 1271/1952) VI, 406.

36 İbn Hibbân, *es-Sikât*, (I-IX, y.y., 1395/1975, thk. es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed) VII, 290.

37 Dârakutnî, *Zikru esmâ'it-tâbiîn ve men ba'dehum mimmen sahat rivâyetuhû anî's-sikât inde'l-Buhârî ve Müslim*, (I-II, Beyrût, 1985, thk. Bevrân? ed-Danâvî-Kemâl Yusuf el-Hût) I, 280, II, 292.

38 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, (I-XXXV, Beyrût, 1400/1980, thk. Beşşâr Avvâd Mahmûd) XX, 310.

39 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 689, (Riyad, 1416 baskısı).

40 Ahmed, *el-İlel*, II, 320.

41 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebi'r*; (I-VIII, t.y., (Dâru'l-fikr), thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî) VII, 41.

42 Ebû Zur'a, *ed-Duafâ ve ecvibetu'r-Râzî alâ suâlâtî'l-Berzâi*, (Mansûre?, 1409, thk. Sa'dî el-Hâşimî) s. 720-722.

43 Tabakât kitaplarımızda Alkame b. Mersed'in görüştüğü kimseler arasında Yahyâ b. Ya'mer ismine rastlamıyoruz. Onun Abdullah b. Büreyde'nin kardeşi Süleyman b. Büreyde ile görüşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Alkame'nin ilim aldığı kişilerin isimleri için bkz. Ahmed, *el-İlel*, II, 320; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebi'r*, VII, 41; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 406; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 290; İbn Mencevveyh, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, (I-II, Beyrût, 1407,

Alkame'nin vefat tarihi hakkında kitaplarımızda pek bir bilgi yoktur. Sa-dece Halife b. Hayyât'ın (v. 240), onun **Hâlid el-Kasrî**'nin (Irak) vâililiğinin son yıllarında vefat ettiğini söylediğini görüyoruz.⁴⁴ İbn Hacer de bu tarihi Halife'den naklen vermektedir.⁴⁵ Buna göre Alkame hicrî 120 yılı civarında vefat etmiş olmalıdır.

Ebû Hanîfe'den nakledilen rivâyette Alkame b. Mersed, bu rivâyeti **Yahyâ b. Ya'mer**'den almıştır. Kanaatimizce burada bir **inkutâ** mevcuttur. Alkame ile Yahyâ arasında Süleyman İbn Büreyde olsa gerektir. Buna az önce dikkat çekmiştik. Dolayısıyla üzerinde bulunduğumuz bu rivâyetin isnâdında bir inkutâ (kopukluk) söz konusudur.

Yahyâ b. Ya'mer (Basralı, v. 90 civârı):

Buhârî öncesi dönemde Yahyâ b. Ya'mer, Hz. Ömer ve İbn Ömer'den gelen tariklerde, bu iki sahâbiden rivâyeti alan **tek kişi** konumundadır. Bu nedenle onunla ilgili iyi bir tahlil yapma ihtiyacı vardır.

Yahyâ b. Ya'mer el-Basrî el-Kâdî el-Advânî el-Kaysî el-Cedelî'nin künyesi Ebû Süleymân'dır.⁴⁶ Ebû Es'ad, Ebû Adıyy ve Ebû Saîd olduğu da söylenmiştir.⁴⁷ Yahyâ, meşhûr bir tâbiîn âlimidir ve birçok sahâbî ile görüştüğü ifade edilmiştir. Bunlar arasında Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Ebû Zerr, Ammâr b. Yâsir, Ebû Hureyre, Hz. Aîşe, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Câbir b. Abdillâh, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Saîd, en-Nu'mân b. Beşîr gibi meşhur isimler kaydedilmektedir.⁴⁸ Fakat, Ebû Dâvûd'dan naklen, Yahyâ'nın bunlar arasından Hz. Aîşe'yi görmediğini kaydedenler de olmuştur.⁴⁹ Yahyâ b. Maîn'in de bu fikirde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰

thk. Abdullah el-Leysî) II, 105; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh lîmen harrece lehû'l-Buhârî fî'l-Câmiî's-sahîh*, (I-III, Riyâd, 1406/1986, thk. Ebû Lubâbe Huseyn) III, 1014; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 308-310; Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetun fî'l-Kütübî's-sitte*, (I-II, Cidde, 1413/1992, thk. Muhammed Avvâme) II, 34; Alâî, *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmî'l-merâsîl*, (Beyrût, 1407/1986, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi) s. 240; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (I-XIV, Beyrût, 1404/1984) VII, 246.

44 Halife b. Hayyât, *Tabakât*, (Riyâd, 1402/1982, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî) s. 163. Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî, aslen Yemen'li olup Irak vâililiği yapmış ve yaklaşık hicrî 120 yılında Kûfe'de öldürülmüştür. Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 158; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 256.

45 İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 246.

46 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 311; Müslim, *el-Kunâ ve'l-esmâ*, (I-II, Medîne, 1404, thk. Adurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşgarî) I, 371; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 196.

47 Müslim, *el-Kunâ*, I, 371; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, (Beyrût, 1959) s. 126; a.mlf. *es-Sikât*, V, 523; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz (Etrâfu ehâdisi Kîrâbi'l-mecrûhîn li İbn Hibbân*, (I-IV, Riyâd, 1415, thk. Hamdî Abdulmecîd İsmâil es-Selefi) I, 75; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nubelâ*, (I-XXIII, Beyrût, t.y.) IV, 441.

48 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 311; Müslim, *el-Kunâ*, I, 371; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 196; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 523; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkirat'l-huffâz*, I, 75; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 53, 54; Zehebî, *Nubelâ*, IV, 442; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, (I-VII, Beyrût, 1406/1986) VII, 439; a.mlf. *Tehzîb*, XI, 266.

49 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 75; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 54; Zehebî, *Nubelâ*, IV, 442; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 266.

50 İbn Maîn, *Târîh*, (I-IV, Mekke, 1399/1979) IV, 214.

Kur'ân-ı Kerîm'i ilk noktlayan kişi olduğu söylenen⁵¹ Yahyâ b. Ya'mer'in **sika** olduğunda görüş birliği olduğunu söyleyebiliriz.⁵² Nitekim, İbn Hibbân da bunun bir ifadesi olarak onu güvenilir râvileri topladığı kitabına almıştır.⁵³ İbnu'l-Kayserânî, değerlendirmelerine bir netice olarak, onun **hadîsi ve güvenilirliği üzerinde ittifak olduğunu** söyleyerek sözlerini bağlamıştır.⁵⁴

Yahyâ b. Ya'mer'in vefat tarihi hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Zehebî, Halîfe b. Hayyât'tan naklen onun 90 yılından önce vefat ettiğini söylemiştir.⁵⁵ İbn Hacer, Yahyâ'nın 129 yılında öldüğünü söyleyen İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin bu görüşünü "fihî nazar" diyerek şüpheli görmüş, 120'lerde diyen başka bir görüşü de kaydettikten sonra, 89 yılında vefat ettiğini ifade eden Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin beyanını daha isabetli bulmuştur.⁵⁶ Bir başka yerde ise, 100 yılından önce öldüğünü söylemiş; sonra, bu yıldan sonra olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁷

İsnâdda bulunan râvileri bu şekilde gördükten sonra, netice itibariyle Alkame b. Mersed'in Yahyâ b. Ya'mer ile görüşmemiş olmasından dolayı bu isnâdın munkatı olduğunu ifade edebiliriz.

b. İbn Ömer'den Gelen İkinci Rivâyet:

Ebû Hanîfe'nin Müsned'inde de Cibrîl Hadîsi bulunmaktadır. Ebû Nuaym'ın (v. 430) naklettiğine göre⁵⁸ Abdullah b. Ömer'den gelen bu rivâyet şöyledir:

حدثنا أبو محمد بن حبان نا أحمد بن رسة نا محمد بن المغيرة نا الحكم بن أيوب عن زفر بن الهذيل عن أبي حنيفة ح ولنا عبدالله الحضرمي نا شعيب نا ابن المقرئ نا أبو عروبة وأبو معشر قالا نا عمرو بن أبي عمرو نا محمد بن أيوب نا ق مصعب بن المقدم عن داود الطائي عن أبي حنيفة ح بن الحسن عن أبي حنيفة ح وحدثنا القاضي عمر بن أحمد بن عمر نا أبو علي بن محمد ابن حاتم عن السري بن نوح نا موسى نا نصر نا بشار بن فروط عن أبي حنيفة ح ولنا أبو بكر بن المقرئ نا أبو سعيد الجندي نا يوسف بن يعقوب القاضي نا أبو عبدالرحمن المقرئ نا أبو حنيفة كلهم عن علقمة بن مرثد عن يحيى بن معمر قال دخلت المسجد لإذا عبدا لله بن عمر

İsnâdın Tahlili:

Bu tarihin Ebû Hanîfe'ye kadar olan isnâdı yine; **Alkame b. Mersed-Yahyâ b. Ma'mer- İbn Ömer** şeklindedir. Buradaki Yahyâ b. Ma'mer, aslında Yahyâ b. Ya'mer olmalıdır. Nitekim, önceki rivâyet gibi, birçok rivâyette de böyle olduğunu görüyoruz.

51 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 75; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 54; Zehebî, *Nubelâ*, IV, 442; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 266; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, (Beyrût, 1403) s. 38.

52 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 196, Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1222; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 76; Zehebî, *Mizânu'l-Fitidâl fi nakdi'r-ricâl*, (I-VIII, Beyrût, 1995) VII, 230; a.mlf. *el-Kâşif*, II, 379; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 266.

53 İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 523.

54 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 76.

55 Zehebî, *Nubelâ*, IV, 442.

56 İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 266.

57 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 598, (Sûriye, 1406/1986 baskısı).

58 Ebû Nuaym, *Müsnedu Ebî Hanîfe*, (Riyâd, 1415, thk. Nazar Muhammed el-Fârâyâbî) s. 151-153.

Ebû Hanîfe'den ise **beş kişi** bu rivâyeti almıştır. Bunlar da: Züfeyr b. el-Huzeyl, Dâvûd et-Tâî, Muhammed b. el-Hasen, Ebû Abdîrrahmân el-Mukri' ve Beşşâr b. Kırât'dır.

Bu rivâyetin isnâdı da önceki gibi **munkatıdır**. Çünkü Alkame b. Mersed ile Yahyâ b. Ya'mer arasındaki râvî düşmüştür. Bu durum da rivâyetin sıhhatini zedelemektedir.

c. İbn Mes'ûd'dan Gelen Rivâyet:

Yine Ebû Hanîfe'nin Mûsned isimli eserinde, bir başka yerde Hammâd-İbrâhîm- Alkame-**Abdullah b. Mes'ûd** isnâdıyla gelen şöyle bir rivâyet daha vardır.⁵⁹

عن حماد عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله بن مسعود

İsnâdın Tahlîli:

Hammâd b. Ebî Süleymân (Küfeli, v. 120):

Bu rivâyetin isnâdında geçen Hammâd, Ebû Hanîfe'nin hocaları arasında önemli bir yere sahip olan ve onun en uzun süre (18 sene)⁶⁰ hocalığını yapan Hammâd b. Ebî Süleyman'dır.⁶¹

Ebû İsmâîl Hammâd b. Ebî Süleyman el-Eş'arî el-Kûfî, özellikle **fakih kişiliği** ile ön plana çıkmış bir âlim olup **sika, doğru sözlü** (sadûku'l-lisân) gibi ifadelerle övülmüştür. Yahyâ b. Maîn böyle düşünenlerdendir.⁶² Zehebî, aslında **muvessak** (güvenilir) olduğu halde, haklarında olumsuz yorumlar yapılan kişileri topladığı eserinde Hammâd b. Ebî Süleyman'a da yer vermiştir.⁶³ Bununla birlikte onun **Mürciî** olmakla itham edildiğine, iyi bir fakih olmasına rağmen hadîs ezberleme kabiliyetinin zayıf olduğuna ve **ömrünün** sonunda karıştırdığına dair ifadelere rastlıyoruz.⁶⁴ İbn Sa'd, bir

59 Ebû Hanîfe, *Mûsnedu'l-İmam A'zâm*, s. 17-18, (Tarih yok, Aliyyü'l-Kârî şerhiyle beraber). Bu rivâyete Ebû Nuaym'ın tahrîc ettiği *Mûsnedu Ebî Hanîfe*'de tam olarak rastlayamadık; sadece bir yerde muhtasar bir şekilde İbn Mes'ûd'dan naklen, Hz. Peygamber'le beraberlerken genç birisinin geldiğine değinilir ve bu rivâyetin Yahyâ'nın hadîsi gibi olduğu söylenir. Buradaki metin şöyledir:

...عن أبي حنيفة عن حماد عن إبراهيم عن عبدالله بن مسعود قال كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم فعود إذ أقبل شاب حسن للمة حسن للوجه حسن اللثياب طبيب لريح فذكر مثل حديث يحيى في الإيمان رواه نو ح بن أبي مريم عن أبي حنيفة وقال فيه عن علقمة عن عبدالله

(Bkz. Ebû Nuaym, *Mûsnedu Ebî Hanîfe*, s. 80). Ebû Nuaym'ın buradaki rivâyetin sonunda dikkat çektiği Nûh b. Ebî Meryem'in Ebû Hanîfe'den olan rivâyetine ulaşamadık.

60 İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 321.

61 Ebû Hanîfe'nin hocaları ile ilgili bilgi için bkz. Ünal, İ. Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadîs Metodu*, (Ankara, 1994) s. 19-20, 49-55.

62 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 147; İbn Adıyy, *el-Kâmil fi duafâ'i'r-ricâl*, (I-VII), Beyrût, 1409/1988, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî) II, 237; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, (I-II), Beyrût, 1406, thk. Abdullah el-Kâdî) I, 233; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 276, 277.

63 Zehebî, *Zikru esmâi men tukullime fihî ve huve muvessekun*, (Zerkâ, 1406, thk. Muhammed Şekûr Emrîr el-Meyâdîni) s. 71.

64 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebir*, (I-VIII), Beyrût, t.y.) VI, 333; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 321; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 146-147; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 160; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 236; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 233; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 272, 274, 275.

kısım ulemânın Hammâd hakkında **zayıf** dediklerini ifade ederken,⁶⁵ Nesâî ona, **sika** fakat **Mürciîdir** demiş;⁶⁶ Ebû Hâtim er-Râzî ise onun, **sadûk** ve **fıkhta** istikâmet sahibi olduğunu söylemiş, ancak hadîse gelince **karıştırdığı** ve hadîsiyle **ih ticâc edilemeyeceği** yorumunda bulunmuştur.⁶⁷

Bu ifadelerden anladığımıza göre Hammâd b. Ebî Süleyman, doğru sözlü ve güvenilir bir fakih olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun hadîsiyle ih ticâc edilemeyeceğini söyleyen Ebû Hâtim'in bu yorumu, Hammâd hakkında Mürciî denmesinden kaynaklanmış olabilir. Bu nedenle bu yorum nihâî bir karar gibi görülmemelidir.

İbrâhim en-Nehâî (Kûfeli, v. 96):

Ebû İmrân İbrâhim b. Yezîd b. el-Esved b. Amr el-Kûfî en-Nehâî, **sika**, **sâlih** ve **vakarlı** birisi olup, Kûfe'nin fakîhi olarak tanınmaktadır.⁶⁸ Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleyman'ın hocasıdır.⁶⁹ İbrâhim en-Nehâî'nin sahâbeden **Enes**'i idrâk ettiği ve **Hz. Aîşe**'yi görmüş olduğu rivâyet edilmektedir.⁷⁰ Bununla birlikte onun hakkındaki genel kanaat, her ne kadar bir grup sahâbînin zamanına yetişmiş de olsa, sahâbenin hiç birinden hadîs işitmemiş olduğu, yine **Hz. Aîşe**'yi de bir kere gördüğü yönündedir.⁷¹ İşte bu yüzden olsa gerek, İbrâhim en-Nehâî'yi **müdelles** olarak tanıtan ifadelere rastlıyoruz. Meselâ Hâkim'in onun tedlis yaptığını söylediği nakdedilmektedir.⁷² Buna karşılık Yahyâ b. Maîn'in, bir-ikisi dışında ("Tâciru'l-bahreyn"* ve "Namazda gülme" hadîsleri gibi) İbrâhim en-Nehâî'nin mürsellerini **sahih** addettiği de ifade edilmektedir.⁷³ İbrâhim'in mürsellerinin bazı âlimlerce hoş karşılandığına yönelik benzer başka ifadeler de vardır.⁷⁴ İbrâhim en-Nehâî, hicrî 95 veya yaygın kanaate göre 96 yılında vefat etmiştir.⁷⁵

65 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 333.

66 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 277; Zehebî, *Nubelâ*, V, 234.

67 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 147; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 276; Zehebî, *Nubelâ*, V, 234; a.mlf. *Zikru esmâi men tukullime fih*, s. 71.

68 İcî, *Ma'rîfetu's-sikât*, I, 209; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 144; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 358; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 233, 237; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 155.

69 İbn Menceveyh, *Ricâlu Müslim*, I, 47; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 236; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 155; Ünal, İ. Hakko, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı*, s. 20, 50.

70 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 144; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 8, 9.

71 İcî, *Ma'rîfetu's-sikât*, I, 209; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 358; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 235, 237; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 155; a.mlf. *Tabakâtu'l-müdellesîn*, (Uman, 1403/1983, thk. Asım b. Abdillâh el-Karyûtî) s. 28.

72 Alâî, *Câmiu't-tahsil*, s. 104; el-Halebî, *et-Tebyîn li esmâi'l-müdellesîn*, (Bejrût, 1414/1994, thk. Muhammed İbrâhim Dâvud el-Mevsilî) s. 41; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müdellesîn*, s. 28.

* Hz. Peygamber'in, sık sık Bahreyn'e giden bir tüccara namazları iki rekât kılması için izin verdiğinden bahseden rivayettir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 204.

73 Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 358; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 238; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 155.

74 Halebî, *et-Tebyîn li esmâi'l-müdellesîn*, s. 41; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 155; a.mlf. *Tabakâtu'l-müdellesîn*, s. 28.

75 Halife b. Hayyât, *Tabakât*, s. 157; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 333; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 8; İbn Menceveyh, *Ricâlu Müslim*, I, 47; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 357; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 240.

Bu bilgiler ışığında İbrâhim en-Nehaî'nin güvenilir bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Onun mürselleri arasında konumuz olan Cibrîl Hadîsi'nin zikredilmemiş olması da bizim açımızdan önemlidir.

Alkame b. Mersed (Kûfeli, v. 120 civârı):

Bu râvî hakkında daha önce bilgi vermiştik. Alkame'nin rivâyeti doğrudan İbn Mes'ûd'dan alması da mümkün görünmemektedir.⁷⁶ Bu nedenle ikisi arasında bulunan râvînin belki de râvîlerin düşmesi söz konusudur.

İsnâdda yer alan kişileri tek tek ele aldıktan sonra, Cibrîl hadîsinin Ebû Hanîfe'nin kitabında yer alan bu tarihinin isnâdının da **munkatı** veya **mu'dal** olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum Cibrîl Hadîsi'nin bu tarihinin sıhhatine zarar vermektedir.

Ebû Hanîfe'nin Kitaplarında Bulunan Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi:

Ebû Hanîfe'den gelen bu üç rivâyet de isnâd olarak problemlili gözükmemektedir. Râvîler arasında bulunan kopukluk (inkata) nedeniyle bu rivâyetlerin tek başlarına **ihcâca uygun olmadığı** kanaatindeyiz.

2. Rebî' b. Habîb'in (v. 170/175) Müsned'i:

Cibrîl Hadîsinin Ebû Hanîfe'nin eserlerinden sonra ikinci olarak en erken, Rebî' b. Habîb'in (v. 160 veya 170) Müsned'inde yer almaktadır. Bu eserde sadece bir yerde Cibrîl Hadîsi'ne rastladık.⁷⁷ "**Kâle Câbir b. Zeyd**" denilerek gelen bu rivâyetin isnâdı tam olarak verilmemiştir.

İsnâdın Tahlili:

İsnâdı tam olarak verilmeyen bu rivâyetin sadece en son râvîsi kaydedilmiştir ki o da bir tâbiîdir:

Câbir b. Zeyd (v. 93):

Ebû's-Şa'sâ **Câbir b. Zeyd** el-Ezdi el-Cu'fi, sahâbeden Hz. Ömer, İbn Ömer, İbn Abbas gibi önemli isimlerle görüştüğü ve bunların övgüsüne mazhar olduğu rivâyet edilen Basra'lı meşhur ve büyük bir tâbiîn âlimidir.⁷⁸

Bu isnâdda bir inkatâ söz konusudur. Câbir b. Zeyd bir sahâbî olmadığı ve hadîsi aldığı sahâbîyi zikretmediği için bu yönüyle rivâyet mürseldir.

3. Tayâlisî'nin (v. 204) Müsned'i:

Cibrîl Hadîsini bulabildiğimiz diğer bir erken dönem kaynağı, Ebû Dâvûd

76 Alkame'nin ilim aldığı kişilerin isimleri için bkz. Ahmed, *el-İlel*, II, 320; Buhârî, *er-Târîhu'l-kebir*, VII, 41; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 406; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 308-310; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 246.

77 Rebî' b. Habîb, *Müsne'd*, s. 295 (Beyrût, 1415).

78 Bilgi için bkz. Buhârî, *er-Târîhu'l-kebir*, II, 204; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 494; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî (el-Hidâye ve'l-irşâd fi ma'rifeti ehli's-sikati ve's-sedâd)*, (I-II, Beyrût, 1407, thk. Abdullah el-Leysi) I, 142-143; Bâci, *er-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 457; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 434-437; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 287; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 34.

et-Tayâlisî'nin (v. 204) Müsned'idir.⁷⁹ Bu eserde İbn Ömer- Ömer b. el-Hattâb vasıtasıyla gelen bir rivâyet mevcuttur. Şöyle ki;

حدثنا أبو داود قال حدثنا حماد بن زيد عن مطر الوراق عن عبيد الله بن بريدة الأسلمي عن يحيى بن يعمر عن ابن عمر قال حدثني عمر بن الخطاب

İsnâdın Tahlili:

• Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin kitabında yer verdiği bu rivâyet, Hammâd b. Zeyd- Matar el-Verrâk- Ubeydullah (Abdullah olsa gerektir) b. Büreyde- Yahyâ b. Ya'mer- İbn Ömer- Ömer b. el-Hattâb isnâdıyla bize ulaşmaktadır:

Hammâd b. Zeyd (Basralı, v. 179):

Ebû İsmâil Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî el-Cehdamî el-Basrî el-Ezrak (v. 179), Basra'da, kendi zamanının en büyük âlimlerinden sayılan, sika, sebt, huccet gibi güzel vasıflarla nitelenen önemli bir fakihtir.⁸⁰ Güvenilir bir kişi olduğu gösterilmek için sık sık Hammâd b. Seleme ile kıyaslanmış ve ondan daha üstün olduğu söylenmiştir.⁸¹ Hammâd b. Zeyd, 179 yılında vefat etmiştir.⁸²

Tabakât kitaplarımızda Hammâd b. Zeyd'in sikalığına gölge düşürecek kayda değer bir cerh bilgisine rastlamıyoruz.

Matar el-Verrâk (Horasanlı, v. 127 civarı):

Ebû Recâ Matar b. Tahmân el-Verrâk el-Horasânî es-Sülemî'nin sıhhati hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Onunla ilgili olarak, Ebû Zur'a ve Yahyâ b. Maî'n'in sâlih; Abdurrahman'ın sâlihu'l-hadîs; Mürre ve Halîfe'nin lâ be'se bih şeklinde tavsîfine ve İbn Hibbân'ın ona sika râvîler arasında yer vermesine rağmen,⁸³ hakkında cerh lâfızları kullanıldığını da görmekteyiz. Mesela, İbn Sa'd, onun hadîsinde za'f bulunduğunu söylemiştir.⁸⁴ Az önce sâlih olduğunu söylediğini ifade ettiğimiz Yahyâ b. Maî'n'in, onun özellikle Atâ b. Ebî Rebâh'tan rivâyetinde zayıf olduğunu belirttiği de iddia edilmiştir.⁸⁵ Matar'ın, Atâ'dan rivâyetinde zayıf olduğu sözünü Mizzî, Yahyâ b. Maî'n'den değil, Yahyâ b. Saîd'den naklen vermiş; Yahyâ b. Maî'n'in onun hakkında sâlih dediğini belirtmiştir.⁸⁶ Bu durumda bu sözün kaynağı konu-

79 Tayâlisî, *Müsned*, s. 5 (Beyrût, t.y.).

80 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 286; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 137; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 217, 218; a.mlf. *Meşâhîr*, s. 157; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 228, 229; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 10.

81 Ahmed, *Bahr*, s. 121; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 138; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 218; Bâci, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 521, 522; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 228; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 246, 251; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 10.

82 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 286; Ahmed, *Bahr*, s. 122; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 25; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 157; Bâci, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 522; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 229; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 252.

83 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 287; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 435; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 54; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 152.

84 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 254.

85 Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebir*, (I-IV, Beyrût, 1404/1984) IV, 219; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 287; İbn Adiy, *el-Kâmil* VI, 396.

86 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 54.

sunda iki Yahyâ karıştırılmış gibi gözükmektedir. Yine Matar'ın hâfızasının kötü olduğunu, huccet olmadığını belirten görüşler de mevcuttur.⁸⁷ İbn Adiyy ise, onun zayıf olmasına rağmen hadîsinin alınabileceğini ifade etmiş;⁸⁸ İbn Hacer de, Bezzâr'dan naklen onun hadîsini terk eden kimse olmadığını söylemiştir.⁸⁹ Matar el-Verrâk'ın ölüm tarihi hakkında 125, 127 ve 129 olarak üç değişik rakam verilmiştir.⁹⁰

Matar el-Verrâk hakkında söylenen olumlu ve olumsuz şeyleri birlikte mütalaa edip, ona ihtiyatlı yaklaşılmasında fayda vardır.

Abdullah b. Büreyde (Mervli, v. 115):

Ebû Sehl Abdullah b. Büreyde b. Husayb el-Eslemî el-Mervezî (v. 115), Merv kadılığı yapmış, tâbîi âlimlerindendir.⁹¹ Sahâbeden, Semure b. Cündeb, İmrân b. el-Husayn, Ebû Musâ el-Eş'arî, Abdullah b. Muğaffel, İbn Abbas, Ebû Hureyre, el-Muğîre b. Şu'be, Hz. Aişe, Ümmü Seleme, Muâviye ve Abdullah b. Amr gibi tanınmış kişilerle görüştüğü ifade edilmektedir.⁹² Fakat, İbn Hacer, onun Hz. Aişe'den hadîs işitmediğine dair Dârakutnî'den nakilde bulunmuştur.⁹³

Abdullah b. Büreyde'nin güvenilir bir râvî olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun hakkında, Yahyâ b. Maîn, Abdurrahman, İclî ve Ebû Hâtim'in sika; İbn Hırâş'ın sadûk dediğini görmekteyiz.⁹⁴ İbnu'l-Kayserânî de, kendisiyle ihticâc edilmesi konusunda ittifak edildiğini (müttefekun alâ'l-ihcâc bih) söylemektedir.⁹⁵ İbn Hanbel'in, Abdullah'ın babasından (Büreyde'den) gelen rivâyetlerin çoğunu bilmediğini ifade ettiği ve Büreyde'den gelen hadîsleri zayıf saydığı; Abdullah el-Harbî'nin de, Abdullah'ın, babasından naklen rivâyet ettiği hadîslerin münker olduğunu, çünkü onun, babasından hadîs işitmediğini söylediği belirtilmektedir.⁹⁶

Konumuz olan Cibrîl Hadîsini İbn Büreyde, babasından değil, Yahyâ b. Ya'mer'den nakletmiştir. Bu nedenle, kanaatimizce bu hadîsin İbn Büreyde'den gelmiş olması bir problem oluşturmamaktadır.

87 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 287; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 95; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 152.

88 İbn Adiyy, *el-Kâmil* VI, 396.

89 İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 152.

90 İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 95; Rabeî, *Târîhu mevlidî'l-ulemâi ve vefeyâtihim*, (I-II, Riyad, 1410) I, 305; Mizzâ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 54; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 152.

91 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 51; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 21; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 13; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 303; Dârakutnî, *Zikru esmâ't-tâbiîn ve min ba'dihim*, I, 191, II, 127; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 812; Mizzâ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 327-332; Zehebî, *Nubelâ*, V, 50-52; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 137-138.

92 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 51; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 13; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 102; Mizzâ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 327-332; Zehebî, *Nubelâ*, V, 50-52; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 137-138.

93 İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 137.

94 İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 21; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 13; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 812; Mizzâ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 327-332; Zehebî, *Nubelâ*, V, 50-52; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 137-138.

95 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 102.

96 İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 138.

Bu açıklamalar ışığında, -Matar el-Verrâk hakkında olumsuz bazı değerlendirmeler olmakla birlikte- genel itibariyle bu isnâdda bulunan râvîlerin güvenilir olduğu söylenebilir.

Bu Rivâyetin Değerlendirmesi

Ele aldığımız bu rivâyetin isnâdında dikkatimizi çeken, önemli sayılabilecek bir problem yoktur.

4. Ebû Ubeyd'in (v. 224) Kitâbu'l-îmân'ı:

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'a (157-224) ait *Kitâbu'l-îmân*'da Cibril Hadîsi olduğunu zannettiğimiz bir hadise atıf vardır⁹⁷. Müellif burada, metin olarak rivâyetin sadece bir bölümünü kullanmış, herhangi bir isnâd da vermemiştir. Anlaşılan Ebû Ubeyd bu rivâyeti bilmekte ve sened ve metin olarak ihticâca elverişli bulmaktadır. Çünkü onun, bilmediği veya problemli gördüğü bir rivâyetle ihticâc ettiğine ihtimal vermiyoruz. Bu durum belki bize, Ebû Ubeyd'in yaşadığı dönemde genel itibariyle Cibril Hadîsi'nin delil olarak kullanılacak derecede bilindiği ve sıhhati konusunda bir şüphenin duyulmadığı konusunda bir fikir verebilir.

5. İbn Sa'd'ın (v. 230) et-Tabakâtı:

İbn Sa'd'ın (v. 230) *Tabakât*'ında da Cibril Hadîsi izlenimi veren bir rivâyetin zikredildiği görülmektedir.⁹⁸ Bu rivâyetin isnâdı şöyledir:

قال أخبرنا موسى بن إسماعيل قال حدثنا سويد أبو حاتم صاحب الطعام قال حدثني عبد الله بن عبيد بن عمرو عن أبيه عن جده

İsnâdın Tahlili:

İsnâd, Mûsâ b. İsmâil-Süveyd-Abdullah b. Ubeyd-Ubeyd b. Umeyr-Umeyr isimlerinden oluşuyor.

Musa b. İsmail (Basralı, v. 223):

Burada ismi geçen Musa b. İsmâil'in, Ebû Seleme Musa b. İsmâil et-Tebûzekî olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü, ilk dönem tabakât kitaplarında bu isimde başka bir kişiye pek rastlamıyoruz. Ayrıca bir sonraki râvî olan Ebû Hâtim Süveyd b. İbrâhim'in hadîs aldığı kişiler arasında Musa b. İsmâil'in zikredilmesi de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.⁹⁹

Ebû Seleme Musa b. İsmâil el-Minkarî et-Tebûzekî el-Basrî (v. 223), hakkında sika, sadûk, me'mûn gibi ta'dil lafızları kullanılan, güvenilirliği konusunda pek şüphe duyulmayan, Buhârî, Ebû Dâvud, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zur'a gibi önemli isimlerin kendisinden rivâyette buldukları bir râvidir.¹⁰⁰ Onun

97 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-îmân ve meâlimihî ve sünenihî ve's-tikmâlihî ve derecâtihi*, Beyrût, 1403/1983, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî.

98 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 456.

99 Mesela bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 237; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 421; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, III, 344; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 240; a.mlf. *Tehzib*, IV, 237.

100 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 280; Müslim, *el-Kunâ*, I, 384; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 136; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî (el-Hidâye ve'l-irşâd fi ma'rifeti ehli's-sikati ve's-sedâd)*, (I-II, Beyrût, 1407, thk. Abdullah el-Leylî) II, 699; Bâcî, *er-Ta'dil ve't-*

hakkında İbn Sa'd'ın da, sika ve kesîru'l-hadîs (çok hadîs rivâyet eden birisi) şeklinde tavsifte bulunduğu nakledilir.¹⁰¹

Musa b. İsmâîl'in güvenilir bir râvî olduğu anlaşılmaktadır.

Süveyd b. İbrâhim (Basralı, v. 167):

Süveyd b. İbrâhim Ebû Hâtîm el-Hannât el-Cahderî el-Basrî, cömert bir kişi olarak (sâhibu't-taâm) tanınmıştır. Hakkında olumlu ve olumsuz pek çok şey söylenmiştir. Bu cümleden olarak Yahyâ b. Maîn onunla ilgili sâlih, lâ be'se bih, leyse bihî be'sun gibi olumlu şeyler söylese de;¹⁰² Nesâî, Zayf demiştir.¹⁰³ Ebû Zur'a, onun hadîsini sıdk ehlinin hadîsi olarak tavsif etmiş ama kendisinin kuvvetli olmadığını söylemiştir.¹⁰⁴ İbn Hibbân ise, Süveyd'in güvenilir kişilerden mevzû rivâyetler naklettiğini belirtmiştir.¹⁰⁵ Dârakutnî'nin kanaati de onun muteber olmadığı yönündedir.¹⁰⁶ Ebû Seleme ise, sâfi olmadığını (?) ifade etmiştir.¹⁰⁷

Bu bilgilerden anlaşılın, Süveyd b. İbrâhim'in, İbn Adıyy'in de netice olarak belirttiği gibi zayıflığa daha yakın olduğudur.¹⁰⁸ Süveyd'in vefat tarihi olarak Mizzî 267 senesini vermiş olsa da¹⁰⁹ bu bir zühul olmalıdır. Doğrusu, İbn Hacer'in de kaydettiği gibi 167 senesi olsa gerektir.¹¹⁰

Abdullah b. Ubeyd (Mekkelî, v. 113):

Ebû Hâşîm Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr b. Katâde el-Leysî, Mekke ehlinin en fasihlerinden birisi olarak tanınan bir tâbiîdir.¹¹¹ İbn Ömer, Hz. Ömer, İbn Abbas ve Hz. Aişe'den rivâyette bulunduğu kaydedilir.¹¹² Onun hakkında sika, sâlih, hadîsiyle ihticâc edilir gibi ta'dil lafızları kullanılmakta olup, olumsuz bir değerlendirme göze çarpmamaktadır.¹¹³ Ancak Buhârî, Abdullah b.

tecrih, II, 705; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 21, 23, 24-26; Zehebî, *Nubelâ*, X, 360-364; a.mlf. *Mizânü'l-İtidâl*, VI, 536, 537; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 297.

101 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 25; Zehebî, *Nubelâ*, X, 362; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 297.

102 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 237; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, (I-III, Haleb, t.y., thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid) I, 350; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 421; Ebû Hafs el-Vâiz, *Târîhu esmâi's-sikât*, (Kuveyt, 1404/1984, thk. Subhi es-Sâmerrâî) s. 110; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 32; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 243.

103 Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, (Haleb, 1369, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid) s. 51.

104 İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 237; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 243; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, III, 344; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 237.

105 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 350.

106 Dârakutnî, *Suâlâtü'l-Burkânî*, (Pakistân, 1404, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşgarî.) s. 35.

107 Ukaylî, *Duafâ*, II, 158; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 237.

108 İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 423.

109 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 243.

110 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 423 (Riyâd, 1416 baskısı).

111 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 474; Dârakutnî, *Zikru esmâi't-tâbiîn*, II, 137.

112 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 143; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 101; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 10; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 259, 260; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 571.

113 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 474; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 45; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 101; Ebû Hafs el-Vâiz, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 126; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 260; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 571.

Ubeyd'in babasından bir şey işitmediğinin İbn Cüreyc'den hikâye edildiğini söylemektedir.¹¹⁴

Ubeyd b. Umeyr (Mekkeli, v. 68):

Ebû Asım Ubeyd b. Umeyr b. Katâde el-Leysî, Mekke'nin kassacısı ve vâizi olarak tanınmış olup büyük tâbiündendir. Sahâbeden Hz. Ömer, İbn Ömer, Hz. Aişe, Hz. Ali, İbn Abbas, Ebû Musa el-Eş'arî, Ebû Zerr gibi bir çok şahsı gördüğü bildirilmektedir.¹¹⁵ Çok hadis rivâyet ettiği ve sika olduğu özellikle Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zur'a tarafından söylenmektedir.¹¹⁶ 68 yılında İbn Ömer'den önce vefat ettiği ifade edilmiştir.¹¹⁷

Umeyr b. Katâde (Mekkeli, v. ?):

Umeyr b. Katâde b. Sa'd b. Emir el-Leysî el-Mekkî el-Hicâzî hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Onun sahâbe-i kiramdan olduğu ve Mekke'nin fethine ve Vedâ Haccı'na şahit olduğu bildirilmektedir.¹¹⁸ Oğlu Ubeyd b. Umeyr'den başka kendisinden hiç kimsenin rivâyette bulunmadığı nakledilmiştir.¹¹⁹ Umeyr b. Katâde'nin vefat târihiyle ilgili net bir bilgiye ulaşamadık.

Bu bilgiler ışığında, isnâdda bulunan Süveyd hakkında söylenen olumsuz şeylerin isnâdın sıhhatine zarar verdiği ve onu illetli hale getirdiği kanaatindeyiz. Ayrıca, Buhârî'nin, Abdullah b. Ubeyd'in babasından bir şey işitmediğine dair hikâye yoluyla da olsa naklettiği bilgi de ilâve bir olumsuzluktur.

Değerlendirme:

İbn Sa'd tarafından nakledilen bu rivâyetin isnâdında Süveyd b. İbrahim'den kaynaklanan bir illet dikkat çekmektedir. Ayrıca, Abdullah b. Ubeyd'in babasından bir şey işitmediğine dair İbn Cüreyc'den hikâye edilen bilgi de dikkate alınacak olursa bu durum isnâd açısından önemli bir müşkil ortaya çıkarabilir. Ancak bu bilginin "hukiye" şeklinde temrîz sîgasıyla nakledilmesi de ayrı bir şüphe oluşturmaktadır. Bunun cezm sîgasıyla kaydedilmemiş olması isnâdın ittisâli konusunda kesin şeyler söylememize engel olmaktadır.

6. İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) Eserleri:

Cibrîl Hadîsinin İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235), *Musannef ve Kitâbu'l-îmân* isimli eserlerinde yer aldığı görülmektedir. Müellif, sahâbeden Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer ve Ömer b. el-Hattâb'dan gelen tarikleri zikretmiştir. Bu

114 Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 455.

115 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 473; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 455; Müslim, *el-Kunâ*, I, 606; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 118; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 409; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 132; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIX, 223; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 691; İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 65.

116 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 473; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 118; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 409; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIX, 223; İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 65.

117 Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 455; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 132; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIX, 223; Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, s. 22.

118 İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 132; a.mlf. *el-İsâbe*, IV, 724.

119 Müslim, *el-Munferidât ve'l-vuhdân*, (Beyrût, 1408/1988, thk. Abdulğaffâr Süleyman el-Bendârî) s. 19; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 378; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXII, 384; İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 132.

rivâyetlerden ikisi, Ebû Hureyre'den; ikisi tek başına İbn Ömer'den; biri ise İbn Ömer vasıtasıyla, babası Hz. Ömer'den gelmektedir.

a. Ebû Hureyre'den Gelen Birinci Rivâyet:

Ebû Hureyre'den gelen rivâyetlerden ilkinin¹²⁰ isnâdı şu şekildedir:

حدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حَبَانَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyet, İsmâil b. Uleyye- Ebû Hayyân- Ebû Zur'a- Ebû Hureyre kana- hıyla gelmiştir:

İsmâil b. Uleyye (Kûfeli-Basralı, v. 193):

İbn Ebî Şeybe'nin, rivâyeti kendisinden aldığı ve annesine veya ninesine nisbetle İbn Uleyye denmekle meşhur olmuş bu kişinin tam adı, Ebû Bişr İsmâ- îl b. İbrâhim b. Müksem el-Esedî el-Basrî (v. 193) olup aslen Kûfe'lidir.¹²¹ Güvenilir bir râvî olduğu anlaşılan İbn Uleyye hakkında, hâfız, huccet, imam, sika, hadîste sebt, güvenilirlikte son nokta (ileyhi'l-muntehâ fi's-sebt/teseb- but), me'mûn, sadûk, seyyidu'l-muhaddisîn gibi bir çok ta'dîl lâfızları kullanıl- maktadır.¹²² Buna karşılık İbn Uleyye, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylemekle de ithâm olunmuştur.¹²³ Zehebî bunun merdûd bir cerh olduğunu söylemekte ve bu ithâmı, guluvv (aşırılık) olarak nitelemektedir.¹²⁴ İbn Uleyye'den pek çok meşhur ismin hadîs aldığı bildirilmektedir. Bunlar arasında İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, Şu'be b. el-Haccâc, Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Maîn, Züheyr b. Harb, Hammâd b. Zeyd sayılabilir.¹²⁵

İsmâil b. Uleyye'nin hadîs konusunda güvenilir olduğu anlaşılıyor.

Ebû Hayyân et-Teymî (Kûfeli, v. 145):

Tam adı, Ebû Hayyân Yahyâ b. Saîd b. Hayyân et-Teymî el-Kûfî'dir.¹²⁶ Sevri, A'meş, İbn Uleyye, İbnu'l-Mübârek, Yahyâ el-Kattân ve Şu'be gibi önemli

120 İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-musannef fil-ehâdis ve'l-âsâr*, (I-VII, Riyad, 1409) VI, 157.

121 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 325; Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, s. 224; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 342; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 153; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 63; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, (I-XIV, Beyrût, t.y.) VI, 229, 231; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 361; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 23, 31; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 373, 374.

122 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 325; Ahmed, *Bahr*, s. 69; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 153, 154; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 231-234; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 361, 362; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 28-31; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 374; a.mlf. *el-Kâşif*, I, 243; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 136.

123 Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 237, 238, 239; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 362; Zehebî, *Mizâ- nu'l-i'tidâl*, I, 376, 377.

124 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 376.

125 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 342; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 153; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 64; İbn Mencuveyh, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, (I-II, Beyrût, 1407, thk. Abdullah el-Leyst) I, 55; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 229; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 26, 27; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 373.

126 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 303; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 276; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 352; Zehebî, *el-Muktenâ fi serdî'l-kunâ*, (I-II, Medîne, 1408, thk. Muhammed Sâlih Abdu- lazîz) I, 206; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 188.

hadîs âlimleri bu zâttan rivâyette bulunmuşlardır.¹²⁷ Ebû Hayyân, sika bir râvî olarak tanınmaktadır. Nitekim, onun hakkında Süfyân es-Sevrî'nin övgüde bulunduğu ve onu tevsîk ettiği; İbn Fudayl'ın ona sadûk; Yahyâ b. Maîn'in ve Nesâî'nin sika ve Abdurrahman'ın da sâlih dediği nakledilmektedir.¹²⁸ İbn Sa'd da, onun sika olduğunu ifade ettikten sonra ona ait birçok sâlih hadîs bulunduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Zehebî'nin ise onunla ilgili olarak imam-sebt tavsîfinde bulunduğunu görmekteyiz.¹³⁰

Ebû Hayyân hakkında yapılan bütün bu değerlendirmelerden, onun güvenilir bir râvî olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Zur'a b. Amr (Kûfeli, v. ?):

Buhârî öncesi dönem içerisinde Ebû Hureyre ve Ebû Zerr'den Cibrîl Hadîsi'ni alan tek kişi olarak Ebû Zur'a gözükmektedir.

Bu tâbiîn âliminin tam adı, Herem/Herm Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr b. Abdillâh el-Becelî el-Kûfî olup, dedesi Cerîr b. Abdillâh el-Becelî başta olmak üzere, Hz. Ali, Ebû Musâ el-Eş'arî, Sâbit b. Kays, Ebû Hureyre, Muâviye, Abdullâh b. Amr b. el-As, Ebû Zerr el-Ğifârî gibi bir çok tanınmış sahâbîden rivâyette bulunduğu bildirilmektedir.¹³¹ İbn Hibbân Ebû Zur'a'yı güvenilir râvîleri topladığı eserinde zikretmektedir.¹³² Onun hâfızasının güçlülüğüne, sika ve sadûk olduğuna dair, Yahyâ b. Maîn ve İbn Hırâş'dan nakiller yapılmaktadır.¹³³ Hz. Ömer ve Ebû Zerr'den mürsel rivâyetlerde bulunduğuna dair ifadeler de görmekteyiz.¹³⁴

Vefat târihi hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen ve cerhedilmeyen Ebû Zur'a b. Amr'ın güvenilir bir râvî olduğu söylenebilir.

b. Ebû Hureyre'den Gelen İkinci Rivâyet:

İbn Ebî Şeybe el-Musanef'in başka bir yerinde¹³⁵ yine Ebû Hureyre'den gelen bu rivâyet öncesine benzer şekilde şu isnadla zikredilmektedir:

حداد ابن علي عن أيوب عن أبي حيان عن أبي زرعة بن عمرو عن أبي هريرة

İsnâdın Tahlili:

Cibrîl Hadîsi'nin bu tarihinin isnâdındaki tek fark, İbn Uleyye'nin Eyyûb'dan nakletmiş olmasıdır. Halbuki bundan önceki tarihte Eyyub yoktu. Fakat

127 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebü*; VIII, 276; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 149; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 188.

128 İclî, *Ma'rîfetu's-sikât*, II, 352; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 149; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 188.

129 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 303.

130 Zehebî, *el-Kâşif*, II, 366.

131 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 297; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebü*; VIII, 243; Müslim, *el-Kunâ*, I, 344; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 513; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIII, 323; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 427; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 109.

132 İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 513.

133 Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, III, 1187; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIII, 324, 325; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 109.

134 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIII, 323; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 109.

135 İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, VII, 502.

herhangi bir kopukluk yoktur. Çünkü Ebû Hayyân'dan İbn Uleyye de hadis almıştır.¹³⁶ Burada zikri geçen Eyyûb'un tam adı verilmemiştir ancak büyük bir ihtimalle o, Eyyûb es-Sahtiyânî'dir. Çünkü İbn Uleyye'nin hocaları arasinda ismi Eyyûb olan tek kişi o gibi gözükmetedir.¹³⁷

Eyyûb es-Sahtiyânî (Basralı, 68-131):

Ebû Bekr Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî el-Basrî (v. 131), tâbiînin büyük fakihlerinden olup, sika, hadîste sebt, hüccet, verâ', ilmi çok gibi lâfızlarla övülmüştür.¹³⁸ İlim, fıkıh ve fazilet bakımından Basra'lı gençlerin efendisi olduğu da ifade edilmektedir.¹³⁹ Enes, Câbir b. Zeyd ve Saîd b. Cübeyr'i gördüğünü Buhârî nakletmektedir.¹⁴⁰ Bunlardan Enes'i gördüğüne fakat ondan hadîs işitmediğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur.¹⁴¹ İbn Sîrî'n, Şu'be, Sevri, Süfyan b. Uyeyne, Mâlik, İbn Uleyye gibi önemli kişiler kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.¹⁴² Bu anlatılanlar ışığında Eyyûb es-Sahtiyânî'nin sika bir râvî olduğunu söyleyebiliriz.

İsnâdda bulunan öteki râvîler hakkında daha önce bilgi vermiştik. Netice itibariyle bu isnâdla ilgili herhangi bir zafiyet mevcut değildir.

c. Abdullah İbn Ömer'den Gelen Birinci Rivâyet:

İbn Ebî Şeybe'nin eserlerinde İbn Ömer'den gelen iki rivâyet vardır. Bunlardan ilkinin¹⁴³ isnâdı şöyledir:

حدثنا أبو بكر قال حدثنا ابن فضال عن عطاء بن السائب عن معمر بن عمار عن ابن بريدة وردنا المدينة فأتينا عبد الله بن عمر

İsnâdın Tahlili:

Rivâyet, İbn Fudayl-Atâ b. es-Sâib-Muhârib (b. Disâr)-İbn Büreyde-Abdullah b. Ömer tarihiyle gelmektedir.

İbn Fudayl (Kûfeli, v. 194, 195):

İbn Fudayl, Ebû Abdîrrahman Muhammed b. Fudayl b. Ğazvân ed-Dabbî el-Kûfî (v. 195) olup, Şiilikle itham edilmesine rağmen, imam, hâfız, sadûk, ilim ehlerinden, şeyh, lâ be'se bih, hadîsi güzel (hasenu'l-hadîs) gibi lâfızlarla genellikle ta'dîl edilmiştir.¹⁴⁴ Bununla birlikte çok hata eden birisi olduğuna

136 Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 323.

137 Örnek olarak bkz. İbn Menceveyh, *Ricâlu Müslim*, I, 54; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 229; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 24.

138 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 246-248; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I, 386, 387; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 131; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 348.

139 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53; İbn Menceveyh, *Ricâlu Müslim*, I, 62; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 131.

140 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 409.

141 İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 14; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53; Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, s. 148; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müdekkisîn*, s. 19; a.m.f. *Tehzîb*, I, 348.

142 Müslim, *el-Kunâ ve'l-esmâ*, I, 115; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 91; İbn Menceveyh, *Ricâlu Müslim*, I, 63; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 348.

143 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 331-332.

144 Ahmed, *Bahr*, s. 382; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 250; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 57; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 674; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 315; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 297, 298; Zehebî, *Nubelâ*, IX, 173, 174; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 359.

ve bâzularının onunla ihticâc etmediğini söyleyenler de vardır.¹⁴⁵ Zehebî, Sıhah sahiplerinin onunla ihticâc ettiklerini ifade etmiştir.¹⁴⁶ *Kitâbu'd-duâ, Kitâbu'z-zühd, Kitâbu's-siyâm* ve başka kitapların sahibi olarak tanıtılmaktadır.¹⁴⁷

İbn Fudayl genel itibariyle güvenilir birisi olarak görünmektedir. Bazılarının onunla ihticâc etmemesi mezhebî taassuptan ve onun Şîî olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca ihticâc etmeyenlerin kim olduklarının açıkça belirtilmemesi ve ihticâc etmemelerinin sebebinin açıklanmaması da onların görüşlerinin şüpheyile karşılanmasına sebep olmaktadır. Çünkü cerhin sebebi açıklanmak durumundadır.

Atâ b. es-Sâib (Kûfeli, v. 136):

Ebû Zeyd Atâ b. es-Sâib b. Mâlik es-Sekafî el-Kûfî (v. 136) tâbiîn ulemâsındandır. Sika, sadûk, imam, hâfız, mahalluhû's-sıdk, sâlih, câizu'l-hadîs gibi ta'dîl lâfızlarıyla anılmıştır.¹⁴⁸ Bununla birlikte onunla ilgili yaygın kanaat, ömrünün sonlarında hâfızasının zayıfladığı ve karıştırdığı, hadîsinin muzdarib olduğu; bu ihtilattan önceki rivâyetlerinin ise (Süfyân es-Sevrî ve Şu'be'nin ondan rivâyetleri gibi) sahih ve müstakim olduğu yönündedir.¹⁴⁹ Yahyâ b. Maîn, onun son zamanlarındaki rivâyetlerinin münker görüldüğünü söylemiş;¹⁵⁰ İbn Uleyye de Atâ'yı zayıf olarak vasfetmiştir.¹⁵¹ Yahyâ b. Saîd el-Kattân ise, ihtilattan önceki kadîm rivâyetlerinden hiçbirini tenkit eden birisi olmadığını belirtmektedir.¹⁵² Yine bununla alâkalı olarak Ebû Hâtim, ihtilattan sonra Basra'ya geldiği için Basralıların ondan rivâyetlerinde de birçok karıştırma bulunduğunu söylemiştir.¹⁵³ Konumuz olan rivâyeti Atâ b. es-Sâib'den alan İbn Fudayl'ın ondan rivâyetleri hakkında da dikkat çekilmiş ve bunlarda ğalat ve ızdırab bulunduğu, onun tâbiînden rivâyet ettiği bir kısım şeyleri bazı sahâbîlerden merfu ola-

145 Zehebî, *Men tukullime fih*, s. 167; a.mlf. *Nubelâ*, IX, 174.

146 Zehebî, *Nubelâ*, IX, 175.

147 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkitaru'l-huffâz*, I, 315; Zehebî, *Nubelâ*, IX, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 359.

148 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 338; Ahmed, *Bahr*, s. 296; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 135; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 333; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, V, 362; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 89, 90; Zehebî, *Men tukullime fih*, s. 134; a.mlf. *Nubelâ*, VI, 110; Alâî, *Kitâbu'l-muhtelîtin*, (Kâhire, 1996, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib-Ali Abdulbâst Mezîd) s. 82, 83; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 183-185.

149 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 338; İbn Maîn, *Târîh*, III, 328; Ahmed, *el-İlel*, I, 414; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 135; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 398-400; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 333; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 251; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, V, 362, 364; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 176; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 90-92; Zehebî, *Nubelâ*, VI, 110-113; Alâî, *Kitâbu'l-muhtelîtin*, s. 82-84; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 184-185.

150 İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekerıyyâ Yahyâ İbn Maîn fî'r-ricâl*, (Dümeşk, 1400, thk. Ahmed Muhammed Nûr) s. 31.

151 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 338.

152 Buhârî, *er-Târîhu'l-kebir*, VI, 465; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 399; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 333; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 89; Zehebî, *Nubelâ*, VI, 111; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 183.

153 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 333; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 92; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 184.

rak naklettiği yine Ebû Hâtim tarafından açıklanmıştır.¹⁵⁴ Bu açıklama şüphesiz bizim için de dikkate alınması gereken bir uyarıdır. Ancak İbn Fudayl'ın Atâ'dan rivâyetleri hakkında söylenen olumsuz şeylerin, yukarıda değindiğimiz onun Şîî olmakla itham edilmesiyle bir ilgisi olup olmadığını bilmiyoruz.

Netice olarak, İbn Hacer'in değerlendirmeleri, Atâ b. es-Sâib hakkında takınılacak tutum konusunda orta bir yol ifade eder gibidir. Ona göre, Sevri, Şu'be, Züheyr, Zâide, Hammâd b. Zeyd ve Eyyûb'un ondan rivâyetleri sahihtir. Bunlar dışındakiler hakkında ise tevakkuf edilir.¹⁵⁵ Buna göre şu an üzerinde olduğumuz rivâyeti Atâ'dan rivâyet eden kişinin (İbn Fudayl'ın) buradaki isimlerden olmaması sebebiyle tevakkuf uygun görünmektedir.

Muhârib b. Disâr (Kûfeli, v. 116):

Ebû Mutarrif veya Ebû'n-Nadr Muhârib b. Disâr es-Sedûsî el-Kûfî (v. 116), sika, imam, huccet, sadûk, me'mûn, zâhid gibi lafızlarla ta'dîl edilmiştir.¹⁵⁶ Kûfe kadılığı yapmış tâbiîn âlimlerinden olup sahâbeden İbn Ömer ve Câbir b. Abdullah'tan hadîs işittiği söylenmektedir.¹⁵⁷ İbn Sa'd onun, Hz. Ali ve Osman'ın mümin veya kâfir olup olmadığı konusunda bir yorum yapmayan ilk Mürciîlerden olduğunu ve hadîsiyle ihticâc etmediklerini söylemiştir.¹⁵⁸ Onun bu değerlendirmesini İbn Hacer, bilakis bütün imamların onunla ihticâc ettiklerini söylemek suretiyle reddetmiştir.¹⁵⁹

Bu değerlendirmeler ışığında Muhârib b. Disâr'ın sika bir râvî olduğu ağırlık kazanmaktadır. İbn Sa'd'ın olumsuz değerlendirmeleri ise, Muhârib'in ircâ ile itham edilmesiyle yakından alâkalı gibi görünmektedir.

İbn Büreyde (Mervli, v. 115):

Abdullah b. Büreyde ile ilgili de yeterli mâlumat daha önce geçmişti. Onun güvenilir bir râvî olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu rivâyeti İbn Büreyde'nin İbn Ömer'den nakletmesi mümkün değildir. Büyük bir ihtimalle isnâdda bulunan Yahyâ b. Ya'mer düşmüş olmalıdır. Bu nedenle burada bir inkitâ mevcuttur.

154 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 333; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 92; Zehebî, *Nubelâ*, VI, 113; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 184.

155 İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 185.

156 Ahmed, *Bahr*, s. 396; a.mlf. *el-İlel*, II, 477; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 266; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 416; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 452; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 754; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, (I-III, Beyrût, 1996) II, 391; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 257; Zehebî, *Mizânul-İtidâl*, VI, 27; a.mlf. *Nubelâ*, V, 218; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 45; a.mlf. *Hedyu's-sârî mukaddimetu Fethî'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrût, 1379, thk. M. Fuâd Abdulbâkî-Muhibbuddîn el-Hatîb) s. 443.

157 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 28; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 416; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 452; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 734; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 754; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb anî'l-mu'telef ve'l-muhtelef fi'l-esmâ ve'l-kunâ*, (I-VII, Beyrût, 1411) VII, 264; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 390.

158 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 307.

159 İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 443.

d. İbn Ömer'den Gelen İkinci Rivâyet:

İbn Ebî Şeybe'nin kitaplarında yer verdiği diğer İbn Ömer rivâyeti bir öncekine göre biraz daha değişiktir.¹⁶⁰ Söz konusu rivâyetin isnâdı şöyledir:

حدثنا أبو بكر قال حدثنا ابن فضال عن عطاء بن السائب عن معارب عن ابن بريدة وردنا المدينة لأتينا عبد الله بن عمر

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyette öncekinden farklı olarak isnâdda İbn Büreyde'nin bunu, İbn Ya'mer'den aldığı dikkati çekmektedir. Bunun dışındaki bütün şahıslar aynıdır. Buna göre, önceki rivâyetin isnâdındaki İbn Büreyde ile İbn Ömer arasındaki inktâ da ortadan kalkmış olmaktadır.

İbn Fudayl-Atâ b. es-Sâib-Muhârib b. Disâr-İbn Büreyde-İbn Ya'mer-İbn Ömer isnâdıyla gelen bu rivâyetteki şahısların tamamı hakkında bilgi verilmişti. Netice olarak herhangi bir kopukluk olmasa da Atâ b. es-Sâib'den dolayı bu rivâyetle ilgili tevakkuf ihtiyata daha uygundur.

e. Hz. Ömer'den Gelen Rivâyet:

İbn Ebî Şeybe'nin serdettiği ve İbn Ömer'in, babası Hz. Ömer'den naklettiği rivâyetin¹⁶¹ isnâdı şöyledir:

حدثنا وكيع عن كهيم بن الحسن عن ابن بريدة عن يحيى بن يعمر عن ابن عمر عن عمر

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyet Vekî'-Kehmes b. el-Hasen-İbn Büreyde-Yahyâ b. Ya'mer-İbn Ömer-Ömer isnâdıyla gelmiştir.

Vekî' b. el-Cerrâh (Kûfeli, v. 197):

İbn Ebî Şeybe'nin, rivâyeti aldığı Vekî', Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh b. Müleyh/Mellîh er-Ruâsî el-Kûfî (v. 197), hakkında sika, hâfız, imam, hucet, me'mûn, âbid gibi ta'dîl lâfızları kullanılan, özellikle de hâfızasının sağlamlığına sıkça atıflarda bulunulan meşhur bir etbâu't-tâbiîn âlimidir.¹⁶² Onunla ilgili o kadar övgü dolu söz söylenmiştir ki, kayda değer bir cerhe dahi rastlamamaktayız. İmam-ı Azam'ın görüşleriyle fetvâ verdiği belirtilen¹⁶³ Vekî' b. el-Cerrâh'ın güvenilir bir râvî olduğu anlaşılmaktadır.

Kehmes b. el-Hasen (Basralı, v. 149):

Ebû'l-Hasen Kehmes b. el-Hasen el-Kaysî en-Nemrî el-Basrî el-Absî (v. 149)'nin sika, sâlih, hadisinde beis yok, sadûk, mahalluhu's-sıdk gibi övücü

160 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 170-171; a.mlf., *Kitâbu'l-İmân*, (Beyrût, 1403/1983) s. 44, 45.

161 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 502.

162 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 394; Ahmed, *el-İlel*, I, 152; a.mlf. *Bahçs.* 448-450; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 341; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 38; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 562; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 504-511; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1195; İbnü'l-Kayserânî, I, 306-309; İbnü'l-Cevzî, *Safvetu's-safve*, III, 170-172; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 442; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 471-478; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 350; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 110-114.

163 Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 501; İbnü'l-Kayserânî, I, 307; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 475.

sıfatlarla anıldığını görmekteyiz.¹⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, babasına onun hakkında sorduğu zaman Ebû Hâtim, İbn Ebî Arûbe'nin ashâbından ve sadûk olduğunu, hadisinin yazılabileceğini söylemiştir.¹⁶⁵ Zehebî, Ezdî'nin İbn Maîn'den naklen Kehmes'in zayıf olduğunu söylediğine dair bir haber nakletmiş, ancak bu haberin munkatı olduğunu, dolayısıyla itibara alınmayacağını ifade etmiştir.¹⁶⁶ İbn Hacer de, Sâcî'nin Kehmes ile ilgili sadûkun yehimu (doğru sözlü ama hata eder) ifadelerini nakletmiş; daha sonra da Buhârî'nin onun sadece Abdullah b. Büreyde'den olmak üzere az bir rivâyetini tahrîc ettiğini, diğer imamların da onunla ihticâc ettiklerini belirtmiştir.¹⁶⁷ Netice olarak, Kehmes b. el-Hasen'in de genel itibarıyla sika birisi olduğu anlaşılmaktadır.

İsnâddaki diğer iki râvî olan İbn Büreyde ve Yahyâ b. Ya'mer'le ilgili bilgiyi daha önce kaydetmiştik. İbn Ebî Şeybe'nin İbn Ömer-Ömer'den naklettiği bu rivâyetin isnâdı hakkında söylenebilecek bir zafiyet yoktur denebilir.

İbn Ebî Şeybe'nin Eserlerindeki Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi:

İbn Ebî Şeybe'den gelen bu rivâyetlere tek tek baktığımızda şu sonuçlara ulaşmaktayız:

Ebû Hureyre'den gelen iki rivâyetin de isnâdları problemsiz gözükmektedir. Dolayısıyla ihticâca elverişlidir.

İbn Ömer'den de gelen iki rivâyet vardır. Bunların her ikisi de isnâd olarak illetlidir. Birincisi munkatıdır, ikincisinin râvîleri -özellikle Atâ b. es-Sâib-İbn Fudayl ilişkisi dikkate alındığında- ise şüphe uyandırmaktadır. Her ikisi hakkında da ihtiyat daha uygun bir yoldur.

Hz. Ömer'den gelen tek rivâyet ise isnâd olarak problemsiz ve ihticâca elverişlidir.

7. İshâk b. Râhûye'nin (v. 238) Müsned'i:

Cibrîl Hadîsinin Kütüb-i Sitte öncesi dönemde mevcut olduğu başka bir kaynak, İshâk b. Râhûye'nin (v. 238) *Müsned*'idir. Mezkûr hadîs, bu kitapta biri Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den beraberce, diğer ikisi ise sadece Ebû Hureyre'den olmak üzere toplam üç yerde zikredilmektedir.

a. Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den Birlikte Gelen Rivâyet:

Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den beraberce gelen rivâyetin¹⁶⁸ isnâdı şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ لَا أَبُو لُرُوءَةَ الْمَدَنِيِّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرٍو بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي ذَرٍّ

164 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 270; İbn Maîn, *Târîh*, IV, 83; Ahmed, *Bahç*, s. 358; Müslim, *el-Kunâ*, I, 214; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 170; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 358; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, II, 612; Mizzâ, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 233; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, V, 503; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 346; a.mlf. *Tehzîb*, VIII, 404.

165 Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, II, 612.

166 Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, V, 503.

167 İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 437; a.mlf. *Tehzîb*, VIII, 404.

168 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, (I-III, Medîne, 1412/1991) I, 209-210.

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyet, Cerîr- Ebû Ferve el-Hemedânî- Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr- Ebû Hureyre ve Ebû Zer- isnâdıyla gelmektedir.

Cerîr b. Abdilhamîd (Kûfeli, 107-187):

Burada bahsi geçen Cerîr'in, Cerîr b. Abdilhamîd olduğunu tahmin ediyoruz. Nitekim Mizzî onun rivâyeti aldığı kişi olan Ebû Ferve el-Hemedânî'den hadîs alan kişiler arasında Cerîr ismiyle tek onu zikretmiştir.¹⁶⁹

Ebû Abdillâh Cerîr b. Abdilhamîd b. Cerîr b. Kurt ed-Dabbî, aslen Kûfe'li olup daha sonra Rey'e yerleşen, Hasen el-Basrî'nin öldüğü sené dünyaya geldiği söylenen birisidir.¹⁷⁰ İbn Sa'd, ilmi çok, sika ve kendisine seyahat edilen birisi olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹ Cerîr'i ta'dil eden sika, sadûk, hadîsiyle ihticâc edilir, ilim ehli gibi başka değerlendirmelere de rastlamaktayız.¹⁷² İmam Ahmed ise onu Şerîk ile kıyaslarken, ondan daha az hata yaptığını söylemiştir.¹⁷³ Bir başka defasında ise, onun hadîs konusunda zeki birisi olmadığını belirtmiştir.¹⁷⁴ Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'e, Cerîr'in mürsel rivâyetleri hatırlatılıp, onun tedlis yapan birisi olup olmadığı sorulduğunda, tedlis yapmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁵ Cerîr b. Abdilhamîd'in ömrünün sonunda hâfızasının zayıflayıp karıştırmaya başladığı, müfrit bir Şîi olduğu gibi cerhler de bulunmaktadır.¹⁷⁶ Bütün bu değerlendirmelere rağmen İbn Hacer, cemaatin (Kütüb-i Site sahiplerinin) onunla ihticâc ettiğini söyleyerek onunla ilgili cerhlere katılmadığını göstermiştir.¹⁷⁷

Genel itibariyle Cerîr b. Abdilhamîd'in güvenilir bir râvî olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Ferve el-Hemedânî (Kûfeli, v. ?):

Ebû Ferve el-Ekber Urve b. el-Hâris el-Hemedânî el-Kûfî hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Onun sika birisi olduğu Yahyâ b. Maîn'den naklen ifade edilmektedir.¹⁷⁸ Buna paralel olarak İbn Hibbân da onu güvenilir râvi-

169 Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 7.

170 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 214; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 145; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 255; İbnü'l-Cevzî, *Safvetu's-safve*, IV, 87; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, IV, 550; Zehebî, *Nubelâ*, IX, 9.

171 İbn-Sa'd, *Tabakât*, VII, 381.

172 İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 267; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 506; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 145; Ebû Hafs, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 56; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 259, 260; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, I, 460; İbnü'l-Kayserânî, *Tezkitaru'l-huffâz*, I, 271.

173 Ahmed, *Bahr*, s. 94.

174 Ukaylî, *Duafâ*, I, 200; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 119; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 65.

175 Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 259; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, IV, 547; Zehebî, *Nubelâ*, IX, 15; İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 395.

176 Ukaylî, *Duafâ*, I, 200; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, I, 460; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 119; Alâî, *Kitâbu'l-muhtelîtin*, s. 17, 18; Trablusî, *el-İğtibât li ma'rifeti men rumiye bi'l-ihlât*, (Zerkâ, t.y., thk. Ali Hasen Ali Abdulhamîd) s. 56; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 65; a.mlf. *Hedyu's-sârî*, s. 395.

177 İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 395.

178 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 398; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 7; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 161.

leri topladığı eserine almıştır.¹⁷⁹ Ebû Ferve'nin Şa'bî ve Abdurrahman b. Ebî Leylâ gibi isimlerden rivâyette bulunduğu; kendisinden ise Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, A'meş, Süleyman et-Teymî, Şu'be b. el-Haccâc gibi meşhur âlimlerin rivâyet aldıkları söylenmiştir.¹⁸⁰ İbn Hacer, İbn Hibbân'ın onu tâbiinin güvenilir kişileri arasında saymakla beraber, Buhârî'nin Ebû Ferve'nin sahâbî bir şeyhini zikretmediğini belirterek bunun zayıf bir ihtimal olduğunu söylemek istemiştir.¹⁸¹ Nitekim biz de onun herhangi bir sahâbîyi gördüğüne dair bir bilgiye rastlamadık. Ebû Ferve'nin vefat tarihi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Hakkında kaydedilen bu kısa bilgiden Ebû Ferve'nin sika olduğu söylenebilir.

İsnâddaki isimlerden Ebû Zur'a hakkında daha önce bilgi vermiştik: Sonuç olarak bu rivâyetin isnâdında herhangi bir illet gözükmemektedir.

b. Ebû Hureyre'den Gelen Birinci Rivâyet:

Ebû Zer olmadan sadece Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiği hadîsin¹⁸² isnâdı ise şöyledir:

أخبرنا جرير عن أبي حيان التيمي عن أبي زرعة بن عمرو بن جرير عن أبي هريرة

İsnâdın Tahlili

Bu rivâyetin isnâdındaki **iki fark**, bir öncekinde yer alan sahâbî Ebû Zerr'in burada olmaması ve Cerîr'in, Ebû Ferve el-Hemedânî'den değil, Ebû Hayyân et-Teymî'den nakletmesidir. Cerîr-Ebû Hayyân et-Teymî-Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr-Ebû Hureyre tarikiyle gelen bu rivâyetin isnâdındaki bütün kişiler hakkında daha önce bilgi vermiştik. Netice olarak burada, Cerîr hakkında, ömrünün sonunda hâfızasının zayıfladığına dair söylenenlerden başka dikkat çekici bir problem yoktur diyebiliriz.

c. Ebû Hureyre'den Gelen İkinci Rivâyet:

Diğer Ebû Hureyre rivâyetinin¹⁸³ isnâdı ise şöyledir:

أخبرنا جرير عن عمارة بن القعقاع عن أبي زرعة عن أبي هريرة

İsnâdın Tahlili:

Cerîr-Umâre b. el-Ka'kâ'-Ebû Zur'a-Ebû Hureyre isnâdıyla gelen bu rivâyetin isnâdında ilk bakışta dikkat çeken husus, burada Cerîr ile Ebû Zur'a arasında Umâre b. el-Ka'kâ isimli kişinin bulunmasıdır. Önceki rivâyetin o kısmında Ebû Hayyân et-Teymî vardı.

179 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 287.

180 İbn Maîn, *Târîh*, III, 393; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebü*; VII, 34; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 398; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 287; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 864; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1020; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 7; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 161.

181 İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 161.

182 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 211.

183 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 212.

Umâre b. el-Ka'kâ (Kûfeli, v. 130'dan sonra):

Umâre b. el-Ka'kâ b. Şübrüme ed-Dabbî el-Kûfî ile ilgili kitaplarımızda fazla bilgi bulunmamakla birlikte sika ve sâlihu'l-hadîs birisi olduğu, hadîsiyle ihticâc edilebileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁴ İbn Mes'ûd'dan mürsel rivâyetleri bulunduğu da bildirilmiştir.¹⁸⁵

Edinebildiğimiz bilgiler Umâre'nin sika olduğu doğrultusundadır.

Bu rivâyetin isnâdının diğer râvîsi olan Ebû Zur'a hakkında bilgi verilmiştir. Genel itibariyle isnâdı oluşturan râvîlerin güvenilir olduğu söylenebilir.

İshâk b. Râhûye'nin Eserlerindeki Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi:

Görüldüğü üzere, İshâk b. Râhûye'den gelen üç adet rivâyet vardır. Bunlardan bir tanesi Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den birlikte; iki tanesi ise sadece Ebû Hureyre'den gelmektedir. Her üç rivâyetin de isnâd kısımlarında bir illet söz konusu değildir. Dolayısıyla ihticâca elverişlidir.

8. Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) Müsned'i:

Ele alacağımız diğer bir eser Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) Müsned'idir. Müsned'de sahâbeden Cibrîl Hadîsi ile ilgili on adet rivâyet vardır. Bunların, dört tanesi İbn Ömer'den, üç tanesi İbn Ömer-Ömer b. el-Hattâb'dan birlikte, birer tanesi de Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Amir/Ebû Amir/Ebû Mâlik'ten rivâyet edilmiştir.

a. İbn Ömer'den Gelen Birinci Rivâyet:

İbn Ömer'den gelen iki rivâyetten ilkinin¹⁸⁶ isnâdı şöyledir:

حدثنا عبد الله بن أبي عوفان ثنا حماد بن سلمة أنا علي بن زيد عن يحيى بن يعمر قلت لابن عمر

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyetin isnâdı, Affân-Hammâd b. Seleme-Ali b. Zeyd-Yahyâ b. Ya'mer-İbn Ömer şeklindedir.

Affân b. Müslim (Basralı, 134-220):

Ebû Osmân Affân b. Müslim b. Abdillâh el-Bâhilî es-Saffâr el-Basrî (v. 219) hakkında sika, sebt, huccet, hâfız, kesîru'l-hadîs, sünnet sâhibi, mutkîn, metîn, sadûk, lâ be'se bih gibi övücü şeyler söylenmiş, verdiği cerh ve ta'dîl hükümlerinde güvenilir kabul edilmiş birisidir.¹⁸⁷ İbn Hacer onun güvenilir-

184 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 351; Ahmed, *Bahr*, s. 309; a.mlf. *el-İlel*, I, 61; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 163; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 368; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 260; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1027; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXI, 263; Zehebî, *Nubelâ*, VI, 140; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 371.

185 İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, (Beyrût, 1397, thk. Şükrullah Nimetullah) s. 153; Alâî, *Câmiu't-tahsil*, s. 242; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 371.

186 Ahmed, *Müsned*, II, 107 (no: 5856).

187 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 298; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 140; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 30; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 522; İbn Adiyî, *el-Kâmil*, V, 385; İbnü'l-Kayserânî, *Tezki-ratu'l-huffâz*, I, 379, 380; İbnü'l-Cevzî, *Safvetu's-safve*, IV, 7; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 164, 169, 170, 172, 173; Zehebî, *el-Kâsîf*, II, 27; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 206-208.

liği konusunda âlimlerin ittifak ettiklerini, sağlamlığını belirtmek üzere gerçekten çok fazla şey söylendiğini ve cemaatin (Kütüb-i Site sahiplerinin) onunla ihticâc ettiğini söylemiştir.¹⁸⁸ Bir başka defasında da, büyük hadîsçi Ali b. el-Medîni'nin (v. 234) onun hakkında söylediği, bir hadîsin bir harfinde bile şüphe etse, yanlış yapma korkusuyla onu terk ederdi şeklindeki metnini nakletmiştir.¹⁸⁹

Affân'ın Şu'be'den rivâyetleri konusunda bazı olumsuz değerlendirmelere rastlamaktayız. Bu neviden olarak mesela onun, Şu'be'den rivâyetlerinden pişman olarak kabre girdiğine dair ifadeler nakledilmiştir.¹⁹⁰ Ayrıca Affân'ın iki Hammâd'dan (İbn Seleme ve İbn Zeyd) mürsel rivâyetlerde bulunduğu ve onları mevsul olarak naklettiği bildirilmekte; bununla birlikte onun sadûk ve lâ be'se bih olduğu da eklenmektedir.¹⁹¹

Bu değerlendirmeler ışığında Affân b. Müslim'in genel itibarıyla güvenilir bir râvî olduğunu söylememiz mümkündür.

Hammâd b. Seleme (Basralı, v. 167):

Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî (v. 167), Humeyd et-Tavîl'in kız kardeşinin oğlu olup, Sâbit el-Bünânî'nin hadîslerini en iyi bilen kişi olarak tanınmaktadır.¹⁹² İbn Ebî Arûbe ile birlikte Hammâd'ın, *ilk kitap tasnif eden* kişiler oldukları ifade edilmiştir.¹⁹³ Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. el-Hanbelî'nin Hammâd ile ilgili sika yorumunda buldukları nakledilmektedir.¹⁹⁴ Ali b. el-Medîni'nin, Hammâd hakkında ileri-geri konuşanların bizzat kendilerinin ithâm edileceğini söylediği, İbn Hanbelî'nin de bu görüşte olduğu bildirilmiştir.¹⁹⁵ Bu ifadeler İbn Maîn'den naklen de verilmektedir.¹⁹⁶ İbn Hibbân da onu sika râvîleri topladığı eserine almış; yaşadığı asırda sahih sünnetlere gösterdiği bağlılıktan ötürü onun, sadece bir Kaderî veya bid'atçı Cehmî tarafından eleştirildiğine dikkat çekmiştir.¹⁹⁷

İbn Sa'd, onun sika ve çok hadîs rivâyet eden birisi olduğunu söyledikten sonra bazen de münker hadis rivâyet ettiğini ilave etmiştir.¹⁹⁸ Zehebî de Hammâd hakkında değerlendirme yaparken onun sika, sadûk, ama hata yapan birisi olduğunu belirtmiş, onu Mâlik ile kıyaslamış ancak onun kuvvetinde olmadığını söylemiştir.¹⁹⁹ İbn Hacer'in ifadesine göre ise Hammâd, sika,

188 İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 425.

189 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 681.

190 İbn Adıyy, *el-Kâmil*, V, 385; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 208.

191 Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 208.

192 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 282; Ahmed, *Bahr*, s. 122, 123; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 141; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 202; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, VII, 253, 259, 261, 262.

193 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 203.

194 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 141; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 254-255; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 202; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, VII, 262.

195 İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 254, 266.

196 Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, VII, 263; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 349; Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, s. 94.

197 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 216-217; yine bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, VII, 267.

198 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 282.

199 Zehebî, *el-Kâşif*, I, 349.

âbid, esbetu'n-nâs şeklinde övgüyle bahsedilen birisidir. Ancak ömrünün sonlarında hâfızasının karıştırmaya başladığı da belirtilmektedir.²⁰⁰ Ayrıca İbn Hacer, Buhârî'nin Hammâd hadisleriyle ta'lik olarak istişhâd ettiğini, fakat ihticâc etmediğini söylemiştir.²⁰¹ Hammâd'dan, Halîfe b. Hayyât, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Süleyman b. Harb, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Şu'be b. el-Haccâc, Abdullah b. el-Mubârek gibi birçok meşhur âlimin rivâyette bulunduklarını okumaktayız.²⁰² Hammâd b. Seleme'nin Ebû Hanîfe ve talebeleri hakkında çok ağır ithamlarda bulunduğunu; hatta onun Ebû Hanîfe ile ilgili olarak: "İslâm'a ondan daha fazla zarar veren birisi doğmuş değildir!" şeklinde sözler sarfettiğini bildiren rivâyetlere²⁰³ şüphe ile yaklaşıyor ve bu tür-lü şeylerin, Ebû Hanîfe aleyhtarları tarafından Hammâd'ın ağzından uydurulmuş olabileceğini yahut da zaman zaman ulemâ arasında görülen kıskaçlıktan kaynaklanabileceğini düşünüyoruz.

Görüldüğü üzere Hammâd b. Seleme'nin güvenilirliği hususunda genel bir kabul söz konusudur. Bununla birlikte, hayatının sonlarına doğru hâfızasının karıştırmaya başlaması ve Buhârî'nin onunla ihticâc etmemesi dikkatten uzak tutulmaması gereken bir husustur.

Ali b. Zeyd (Basralı, v. 131):

Ali b. Zeyd b. Abdillâh b. Züheyr b. Abdillâh b. Cüd'ân et-Teymî (v. 131), tâbiündendir. Onunla ilgili olarak nâdiren sadûk, sika, sâlihu'l-hadîs, hadîsi yazılır gibi şeyler söylenmiş olsa da,²⁰⁴ çoğunlukla onun zayıf, ihticâc edilmez, hâfızası kötü, kavi değil, leyse bi-şey, Râfızî olduğu gibi çeşitli lafızlarla cerh edildiğini görmekteyiz.²⁰⁵ Mesela İbn Hibbân, onun rivâyetler hususunda çok hata eden birisi olduğunu, meşhur isimlerden bir çok münker rivâyet naklettiğini, bu nedenle de kendisiyle ihticâc edilmemeyi hak ettiğini söylemiştir.²⁰⁶

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ali b. Zeyd'in, -her ne kadar hadîsinin yazılabileceği söylenmiş de olsa- ihticâc edilemeyecek derecede zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ali b. Zeyd'den dolayı bu rivâyetin isnâdına ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Müsned muhakkiki Şuayb el-Arnaût bu isnâdın mezkur râviden dolayı zayıf olduğunu söylemektedir.²⁰⁷

200 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 268, 269; a.mlf. *Hedyu's-sârî*, s. 399.

201 İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 399.

202 Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, VII, 257-259.

203 İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 255.

204 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkîratu'l-huffâz*, I, 141; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 438; Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl*, V, 156, 157; a.mlf. *Nubelâ*, V, 207; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 284.

205 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 252; İbn Maîn, *Târîh*, I, 141; İbn Ebî Şeybe, *Suâlâtu Muhammed ibn Osman ibn Ebî Şeybe li Ali ibni'l-medîni*, (Riyâd, 1404, thk. Muveffik Abdullah Abdulkâdir) s. 57; Ahmed, *Bahr*, s. 303; Cûzecânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, (Beirut, 1405, thk. Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâî) s. 114; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 103, 104; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, V, 195-197; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkîratu'l-huffâz*, I, 141; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 193; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 315; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XX, 437-441; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-duafâ*, (I-II, t.y., yy., thk. Nureddin İtr) II, 447; a.mlf. *Mîzânü'l-İtidâl*, V, 156, 157; Trablusî, *Men rumiye bi'l-ihlât*, s. 63; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 284.

206 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 103.

207 *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, X, 102.

b. İbn Ömer'den Gelen İkinci Rivâyet:

Diğer İbn Ömer rivâyetinin²⁰⁸ isnâdı ise şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي لنا عفان لنا حماد بن سلمة عن إسحاق بن سويد عن يحيى بن يعمر عن ابن عمر

İsnâdın Tahlili:

Rivâyetin isnâdındaki kişiler öncekiyle aynıdır; sadece Ali b. Zeyd yerine İshâk b. Süveyd vardır.

İshâk b. Süveyd (Basralı, v. 131):

Hakkında fazla bir bilgi yoktur. Tam adı, İshâk b. Süveyd b. Hübeyre el-Adevî el-Basrî (v. 131) olup, genellikle sadûk, sika, şeyh, sebt, sâlihu'l-hadîs gibi lafızlarla ta'dil edilmiştir.²⁰⁹ İbn Hacer'in söylediğine göre Ebû'l-Arab onu, sahâbeyi (Hz. Ali'yi) sevmeyen sika ve değerli olamaz diyerek zayıf râvîler arasında zikretmiştir.²¹⁰

Ali b. Zeyd yerine bu rivâyette İshâk b. Süveyd'in yer alması dolayısıyla, isnâdla ilgili bir zafiyetin bulunmadığı söylenebilir. Şuayb el-Arnaût da bu isnâdın Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu kaydetmiştir.²¹¹

c. İbn Ömer'den Gelen Üçüncü Rivâyet:

Müsned'de bulunan üçüncü İbn Ömer rivâyetinin²¹² isnâdı şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي قال قرأت على يحيى بن سعيد عن عثمان بن غياث حدثني عبد الله بن بريدة عن يحيى بن يعمر وحميد بن عبد الرحمن الجمري قالوا لقينا عبد الله بن عمر

İsnâdın Tahlili:

Ebû Nuaym (Kûfeli, v. 219): el-Fadl b. Dükeyn Amr b. Hammâd et-Teymî, künyesiyle meşhurdur. Buhârî'nin büyük şeyhlerinden olup sika, sebt, hâfız, mutgin gibi lafızlarla ta'dil edilmiştir.²¹³

Süfyân es-Sevrî (Kûfeli, v. 161): Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, sika, hâfız, fakih, âbid, imam, hucet gibi güzel vasıflarla övülmüş meşhur bir âlimdir.²¹⁴

Alkame b. Mersed (Kûfeli, v. 120 civarı): Bu râvî hakkında daha önce bilgi vermiştik. Onun Süleyman b. Büreyde'den rivâyetleri konusunda bir tenkide rastlamıyoruz.

Süleyman b. Büreyde (Mervli, v. 105): Süleyman b. Büreyde b. el-Husayb el-Esemî, Abdullah b. Büreyde'nin kardeşi olup Merv kadılığı yapmıştır. Sika

208 Ahmed, *Müsned*, II, 107 (no: 5857).

209 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 243; Ahmed, *Bahr*, s. 65; a.mlf. *el-İlel*, III, 116; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 218; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 222; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 47; Ebû Hafs el-Vâiz, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 65; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, I, 381; Mizzî, *Tezhîbu'l-kemâl*, II, 433; İbn Hacer, *Tezhîb*, I, 206; a.mlf. *Hedyu's-sârî*, s. 389.

210 İbn Hacer, *Tezhîb*, I, 206; a.mlf. *Hedyu's-sârî*, s. 389.

211 *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, X, 102.

212 Ahmed, *Müsned*, I, 52 (no: 374).

213 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 61; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 782.

214 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 394.

olarak nitelenmiş, ayrıca hadis konusunda kardeşinden de sika olduğu belirtilmiştir.²¹⁵

Bu rivâyetin isnâdının sahih olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şuayb el-Arnaût bu isnâdın Müslim'in şartı üzere sahih, ricâlinin sikât olduğunu belirtmiştir.²¹⁶

d. İbn Ömer'den Gelen Dördüncü Rivâyet:

Dördüncü İbn Ömer rivâyetinin²¹⁷ isnâdı da önceki gibidir. Tek farkla ki orada müellifin şeyhi olarak yer alan Ebû Nuaym yerine burada Ebû Ahmed vardır. Bu isnâd şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي لنا محمد بن جعفر لنا كهس عن بن بريدة وي زيد بن هارون لنا كهس عن بن بريدة عن يحيى بن يعمر سمع بن عمر قال
حدثني عمر بن الخطاب رضي الله عنه

İsnâdın Tahlili:

Bir önceki rivâyetteki ricâl ile buradaki çok benzemektedir. Farklı tek isim Ebû Ahmed'dir:

Ebû Ahmed ez-Zübeyrî (Kûfeli, v. 203): Muhammed b. Abdillâh b. ez-Zübeyr el-Esedî, sika, sebt, sadûk, hâfız, müctehid, âbid gibi lafızlarla ta'dil edilmiştir.²¹⁸ Sevrî'den rivâyet ettiği hadislerde hata ettiği belirtilmiş²¹⁹ ise de buradaki rivâyet muhtasardır ve dikkat çekici bir hata mevcut değildir.

Bu rivâyetin isnâdında da dikkat çekici bir problem görünmemektedir. Müsned'i tahkik eden Şuayb el-Arnaût da bu rivâyetin isnâdı için önceki gibi sahih demiştir.²²⁰

e. Hz. Ömer'den Gelen Birinci Rivâyet:

Müsned'de, İbn Ömer'in tek başına değil de, babası Hz. Ömer'den naklettiği iki rivâyet daha vardır. Bunlardan ilkinin²²¹ isnâdı şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي لنا إسماعيل لنا أبو حيان عن أبي زرعة عن عمر بن عمرو بن جبرير عن أبي هريرة

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyetin isim zinciri, Yahyâ b. Saîd-Osman b. Ğiyâs-Abdullah b. Büreyde-Yahyâ b. Ya'mer ve Humejd b. Abdirrahman el-Hımyerî-İbn Ömer-Ömer b. el-Hattâb şeklindedir.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân (Basralı, v. 198):

Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Ferrûh el-Kattân et-Teymî el-Basrî (v. 198), etbâu't-tâbiînin büyüklerinden meşhur bir hadîsçi olup, sika, mutkin, imam, hâfız, huccet, ileyhi'l-müntehâ fî'l-hadîs/tesebbut, me'mûn gibi birçok ta'dil

215 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 102; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 405.

216 *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 440.

217 Ahmed, *Müsned*, I, 53 (no: 375).

218 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 297; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 861.

219 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 861.

220 *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 441.

221 Ahmed, *Müsned*, I, 27 (no: 184).

lâfızıyla kendisinden bahsedilmiştir.²²² İclî onun ancak sikadan rivâyette bulunduğunu ifade etmiştir.²²³ Yahyâ el-Kattân ilgili kayda değer herhangi bir cerhe rastlamadığımız gibi, onun özellikle hıfzını övücü mâhiyette pek çok tavsife mazhar olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle onun hakkında bu kadar bilgiyi yeterli görüyoruz.

Osman b. Ğıyâs (Basralı, v. ?):

Osman b. Ğıyâs er-Râsibî ez-Zehrânî el-Bâhilî el-Basrî hakkında fazla bir bilgi yoktur. Mürciî olduğu ifade edilmekle beraber,²²⁴ leyse bihî be'sun, lâ be'se bi hadîsih, sika, sadûk gibi ta'dîl lâfızlarıyla zikredildiğini de görmekteyiz.²²⁵ Osman b. Ğıyâs'ın ölüm târihi hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. İbn Hacer onu, tâbiîn döneminde yaşamış fakat herhangi bir sahâbî ile karşılaşmamış olanların oluşturduğu altıncı tabakadan saymaktadır.²²⁶

Abdullah b. Büreyde (v. 115) ve Yahyâ b. Ya'mer (v. 90 civarı) hakkında daha önce bilgi vermiş ve ikisinin de sika olduğunu görmüştük.

Humeyd b. Abdirrahman (Basralı, v. 80'den sonra):

Humeyd b. Abdirrahman el-Hımyerî, Basra ve Kûfe'nin en fakihi ve âlimi olduğu söylenen, sika olarak tavsif edilen bir tâbiîn âlimidir.²²⁷ Hakkında fazla bir bilgi verilmemiştir. Sahâbeden İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Hureyre ve Ali'den rivâyette bulunduğu söylenmektedir.²²⁸ Verilen bilgiler kadariyle Humeyd b. Abdirrahman'ın sika ve fakih biri olduğu anlaşılmaktadır.

Ele aldığımız bu rivâyetin isnâdını oluşturan râvîler hakkında olumsuz bir durum görünmemektedir. Müsned'i tahkik eden Şuayb el-Arnaût da bu isnâdın Şeyhayn'in şartı üzere sahih olduğunu ifade etmiştir.²²⁹ Dolayısıyla bu isnâdın ihticâca elverişli olduğunu söyleyebiliriz.

222 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 293; Ahmed, *Bahr*, s. 460-461; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 353; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 150; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 611; İbn Mencuveyh, *Ricâiu Müslim*, II, 339; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1219; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 298-300; Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ*, II, 450; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXI, 336-340; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 191, 192.

223 İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 353.

224 Ahmed, *Bahr*, s. 293; a.mlf. *el-İlel*, II, 497; Cüzeciânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 124; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 164; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIX, 473; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, V, 65; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 133.

225 Ahmed, *el-İlel*, II, 497; Cüzeciânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 124; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 129; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 164; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 199; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 950; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XIX, 473; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, V, 65; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 133.

226 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 668 (Riyâd, 1416 baskısı).

227 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 147; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 346; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 323; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 91; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 504; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VII, 382, 383; Zehebî, *Nubelâ*, IV, 293, 294; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 41.

228 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 147; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 346; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 225; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 147; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, VII, 382; Zehebî, *Nubelâ*, IV, 293; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 41.

229 *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 316.

f. Hz. Ömer'den Gelen İkinci ve Üçüncü Rivâyet:

İbn Ömer'in, babası Hz. Ömer vasıtasıyla naklettiği, Müsned'de yer alan ikinci rivâyetin²³⁰ isnâdı şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو اليمان نا شعيب قال نا عبد الله بن أبي حسين حدثنا شهر بن حوشب عن عالم أو أبي عامر أو أبي مالك

İsnâdın Tahlili:

Rivâyetin isnâdında bir tahvil vardır; yani iki isnâd birleştirilerek verilmiştir. Buna göre rivâyeti Kehmes'ten hem Muhammed b. Ca'fer, hem de Yezîd b. Hârûn almıştır. İsnâd şöyledir: Muhammed b. Ca'fer-Kehmes-İbn Büreyde/Yezîd b. Hârûn- Kehmes-İbn Büreyde-Yahyâ b. Ya'mer-İbn Ömer-Ömer b. el-Hattâb.

Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus vardır. Bu isnâdda Muhammed b. Ca'fer'in rivâyeti aldığı kişi olarak kaydedilen Kehmes isminde acaba bir hatâ mı vardır? Bu soruyu sormamızın sebebi, tabakât kitaplarında Yezîd b. Hârûn'un Kehmes'ten rivâyette bulunduğu kaydedilmesine rağmen; Muhammed b. Ca'fer ismiyle tabakât kitaplarımızda yer alan kişilerden hiçbirinin Kehmes isminde birisinden rivâyette bulunmamış olmasıdır.²³¹ Yine Kehmes'ten rivâyet alanlar arasında da Muhammed b. Ca'fer adında bir râvî yoktur.²³² Buna karşılık -bir önceki Hz. Ömer rivâyetinde olduğu gibi- Osmân b. Ğıyâs'tan rivâyette bulunan bir Muhammed b. Ca'fer'in olduğu görülmektedir. Bu da "Ğunder" ismiyle meşhur olmuş kişidir.²³³ Aynı şekilde Ğunder'in rivâyet aldıkları arasında Osman b. Ğıyâs da vardır.²³⁴ İşte biz, üzerinde bulunduğumuz rivâyetin isnâdında bulunan ve Muhammed b. Ca'fer'in rivâyeti aldığı kişi olarak kaydedilen Kehmes isminin bir zuhul; doğrusunun bir önceki rivâyetteki gibi Osman b. Ğıyâs olabileceğini düşünüyoruz. Yezîd b. Hârûn tariki için ise böyle bir karışıklık söz konusu değildir.

Muhammed b. Ca'fer (Basralı, v. 194):

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Hüzeli el-Basrî (v. 194), 'Ğunder' ismiyle meşhur olmuştur. İbn Maîn, Ali b. el-Medîni, İshâk b. Râhûye, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Sevrî, İbn Uyeyne gibi bir çok meşhur hadisçinin kendisinden rivâyet aldığı birisi olup, uzun süre beraberliği sebebiyle özellikle Şu'be'den rivâyet hususunda en güvenilir kişi olarak kabul edilmekte-

230 Ahmed, *Müsned*, I, 51 (no: 367). Ayrıca bir sonraki rivâyeti de Kehmes'ten Abdullah b. Yezid el-Mukri (İbn Hacer onun hakkında Mâlik'in şeyhlerinden olduğunu söylediikten sonra sika demiştir. Bkz. *Takrîb*, s. 558) nakletmiştir ve bunun, bir önceki gibi olduğu belirtilmiş; sadece buradaki metinde bulunmayan bazı ziyâdelere değinilmiştir. Bkz. I, 52 (no: 368). Şuayb el-Arnaût her iki rivâyetin de Şeyhayn'nin şartı üzere sahih olduğunu söylemektedir. Bkz. *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 436.

231 Mesela bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 5, 6.

232 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 233.

233 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 473.

234 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 6.

dir.²³⁵ Sadûk, sika, hâfız, mutkin, mucevid, sebt, Allah'ın kullarının en hayırlılarından, verâ sahibi gibi ta'dîl lâfızlarıyla anılmıştır.²³⁶ Yahyâ b. Maîn'den naklen, onun kitap sahibi olanların en sahihi olduğu, bazılarının onu hata eder göstermeye çalıştıkları ancak bunu başaramadıkları şeklinde bir değerlendirme mevcuttur.²³⁷ Nadiren, Ğunder'de gaflet bulunduğu dair cerhe rastlamaktayız.²³⁸ Genel bir değerlendirme olarak Zehebî, sıhah erbâbının Ğunder ile ihticâc konusunda ittifak ettiklerini söylemiştir.²³⁹

Netice itibariyle Muhammed b. Ca'fer (Ğunder)'in, ihticâca elverişli sika bir râvî olduğu kanaatindeyiz.

Yezîd b. Hârûn (Vâsıtı, 118-206):

Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn b. Zâzân es-Sülemî el-Vâsıtî (v. 206), Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ali b. el-Medînî, İshâk b. Râhûye, Yahyâ b. Maîn gibi önemli pek çok hadisçinin kendisinden rivâyette bulunduğu; sika, sebt, çok hadis rivâyet eden (kesîru'l-hadîs), hâfız, mutkin, âbid, imam, hadiste sadûk, onun gibisinden sorulmaz (lâ yus'elu an mislih) gibi bir çok güzel lâfızla ta'dîl edilmiş, özellikle hâfızasının güçlülüğüne dikkat çekilmiş meşhur bir kişidir.²⁴⁰ Yezîd b. Hârûn'un ihticâca elverişli güvenilir bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

İsnâdın diğer râvîleri Kehmes, Abdullah b. Büreyde ve Yahyâ b. Ya'mer hakkında bilgi vermiştik. Az yukarıda değindiğimiz gibi bir karışıklık yoksa, isnâdla ilgili başka herhangi bir zaafiyet dikkat çekmemektedir. Müsned'in muhakkiki Şuayb el-Arnaût da bu isnâdın Şeyhayn'nin şartı üzere sahih olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹

g. Ebû Hureyre'den Gelen Rivâyet:

Ahmed b. Hanbel'in Müsned isimli eserinde bulunan Ebû Hureyre rivâyeti²⁴² şu isnâdla gelmiştir:

235 İbn Maîn, *Târîh*, I, 64, 182; Ahmed, *Bahr*, s. 366; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 57; İclî, *Ma'rîfetu's-sikât*, II, 234; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 221; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 623; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 301; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 7, 8; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, VI, 93, 94; a.mlf. *Nubelâ*, IX, 99, 100; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 85.

236 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 296; İbn Maîn, *Târîh*, I, 64, 182; Ahmed, *Bahr*, s. 366; İclî, *Ma'rîfetu's-sikât*, II, 234; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 221; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 50; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 623; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 300; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 8; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, VI, 93; a.mlf. *Nubelâ*, IX, 98-100; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 85.

237 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 301; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 7; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, VI, 93; a.mlf. *Nubelâ*, IX, 99.

238 İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 50; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 301; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 8; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, VI, 94; a.mlf. *Nubelâ*, IX, 100; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 85.

239 Zehebî, *Nubelâ*, IX, 101.

240 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 314; Ahmed, *Bahr*, s. 475; İclî, *Ma'rîfetu's-sikât*, II, 368; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 295; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 632; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 318-320; İbnu'l-Cevzî, *Safvetu's-safve*, III, 17; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 266-269; Zehebî, *Nubelâ*, IX, 358-361, 370; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 321-322.

241 *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I, 436.

242 Ahmed, *Müsned*, II, 426 (no: 9497).

حدثنا عبد الله حدثني أبي نا إسماعيل نا أبو حيان عن أبي زوعة بن عمر بن جرير عن أبي هريرة

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyetin isim zinciri şöyledir: İsmâil (İbn Uleyye)-Ebû Hayyân-Ebû Zur'a b. Ömer (Amr olmalıdır) b. Cerîr-Ebû Hureyre. Buradaki bütün isimler hakkında bilgi vermiş ve genel itibariyle hepsinin de güvenilir kişiler olduğunu belirtmiştik. Bu rivâyetin isnâdında bir problem gözükmemektedir. Şuayb el-Arnaût da bu isnâdın Şeyhayn'nin şartı üzere sahih olduğunu söylemiştir.²⁴³

h. Âmir/Ebû Âmir/Ebû Mâlik'ten Gelen Rivâyet:

Müsned'de Cibrîl Hadîsinin nakledildiği diğer bir tarik²⁴⁴ şöyledir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي نا أبو اليمان نا شعيب قال نا عبد الله بن أبي حسين حدثنا شهر بن حوشب عن عامر نا أبي عامر نا أبي مالك

İsnâdın Tahlili:

Rivâyet, Ebû'l-Yemân-Şuayb-Abdullah b. Ebî Huseyn-Şehr b. Havşeb-Amir/Ebû Amir/Ebû Mâlik şeklinde bir isim zinciriyle bize gelmiştir. Bu rivâyetin sahâbî râvîsinin adı ihtilâfıdır. Bu kişi Amir veya Ebû Amir yahut da Ebû Mâlik olarak kaydedilmiştir. Buradaki şekkin kimden kaynaklandığı açık değildir. Bu rivâyet Müsned'de Ebû Amir el-Eş'arî'den gelen rivâyetlerin bulunduğu kısımda bulunduğu için Ahmed b. Hanbel'in bu isimler arasından tercihini Ebû Amir'den tarafa kullandığını söyleyebiliriz.

Adı geçenlerden son ikisi (Ebû Amir ve Ebû Mâlik) sahâbîdir. İbn Hacer, Amir b. Ebî Amir'in ise sahâbî olduğunun söylendiğini fakat onun, tâbîinden ve muhadram olduğunu belirtmiştir.²⁴⁵

Ebû'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi' (Hımslı, 138-222):

Ebû'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi' el-Behrânî el-Hımsî (v. 222), sika, sebt, sadûk, lâ be'se bih, huccet, nebîl (asil, şerefli), imam gibi lâfızlarla ta'dîl edilmiştir.²⁴⁶ Bununla birlikte onun Şuayb b. Ebî Hamza'dan bir tek hadîs işitmediği ve ondan naklettiği rivâyetleri münâvele veya icâzet yoluyla aldığı; buna rağmen 'ahberanâ' şeklinde cezm ifadesiyle naklettiği de bildirilmektedir.²⁴⁷ Yahyâ b. Maîn ise Ebû'l-Yemân'ın hiç kimseye münâvele yoluyla rivâyet nakletmediğini kendisine söylediğini belirtmektedir.²⁴⁸ Durum ne

243 *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XV, 306 (hadis no: 9501).

244 Ahmed, *Müsned*, IV, 129 (no: 17167), 164.

245 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 476.

246 İclî, *Ma'rîfetu's-sikât*, I, 313; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 129; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 194; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 527; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 412; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 153, 154; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, II, 347, 348; a.mlf. *Nubelâ*, X, 319, 320, 324; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 380.

247 Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 527; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 412; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 149, 150, 151; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, II, 348, 349; a.mlf. *Nubelâ*, X, 320, 322; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 380.

248 Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 199; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 527; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 150.

olursa olsun güvenilirliği sebebiyle olsa gerek Ebû'l-Yemân'dan Buhârî, Müslim, İbn Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni gibi birçok meşhur hadisçinin rivâyette bulunduğu ve kendisiyle ihticâc ettiği ifade edilmiştir.²⁴⁹ İbn Hacer de onun sikalığı üzerinde ittifak edildiğini; Buhârî'nin de itimat edip bir çok rivâyetini naklettiğini söylemiştir.²⁵⁰

Bu bilgiler ışığında Ebû'l-Yemân'ın sika birisi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte onun Şuayb'dan rivâyetlerinde dikkatli olmakta fayda vardır. Nitekim bizim üzerinde bulunduğumuz rivâyeti de Ebû'l-Yemân, Şuayb'dan nakletmiştir. Bu da ihtiyatı gerekli kılmaktadır.

Şuayb b. Ebî Hamza (Hımslı, v. 162):

Ebû Bişr Şuayb b. Ebî Hamza Dînâr el-Kureşî el-Hımsî el-Emevî (v. 162), sika, âbid, lâ be'se bih, sâlihu'l-hadîs, imam, huccet, mutkin, sebt, hâfız gibi lâfızlarla ta'dîl edilen,²⁵¹ Zührî'den gelen rivâyetler hususunda en sağlam kişilerden olduğu söylenen bir râvîdir.²⁵² Ancak onun Zührî rivâyetlerini imlâ yoluyla aldığı da bildirilmektedir.²⁵³ Hişam b. Abdilmelik'in kâtibi olduğu ve güzel yazı yazdığı nakledilir.²⁵⁴ İbn Hanbel de onun kitaplarının güzelliğinden ve içindekilerin sıhhatinden övgü ile bahsetmiştir.²⁵⁵ Kütüb-i Sitte imamlarının onun rivâyetlerine eserlerinde yer verdikleri söylenmektedir.²⁵⁶

Bu bilgilere göre Şuayb b. Ebî Hamza'nın sika olduğunu söyleyebiliriz.

Abdullah b. Ebî Huseyn (Mekkeli, v. ?):

Abdullah b. Abdirrahman b. Ebî Huseyn b. el-Hâris en-Nevfelî el-Mekkî hakkında fazla bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, sika, az hadîs rivâyet eden (kalîlu'l-hadîs), sâlih, sebt, Mekkelilerin en hayrîlarından ve fakih birisi olduğu, menâsiki çok iyi bildiği yönünde bilgilere rastlamaktayız.²⁵⁷ Kendisinden Süfyân b. Uyeyne, Sevrî, Ahmed b. Hanbel, Şu'be b. el-Haccâc, Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes gibi önemli isimlerin rivâyetinde buldukları bildirilmektedir.²⁵⁸ Abdullah b. Ebî Huseyn ile ilgili herhangi olumsuz bir bilgi nak-

249 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 412; Zehebî, *Mizânul-i'tidâl*, II, 348, 349.

250 İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 399.

251 İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ fî'r-ricâl*, s. 60; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 457; Ebû Hafs el-Vâiz, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 112; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1157; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 221; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 518, 519; Zehebî, *Nubelâ*, VII, 187, 189; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 307.

252 İbn Maîn, *Min kelâmi Ebî Zekeriyâ fî'r-ricâl*, s. 60; Ebû Hafs el-Vâiz, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 112; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1157.

253 Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, III, 1157; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 221; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 518; Zehebî, *Nubelâ*, VII, 188; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 307.

254 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 221; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 518; Zehebî, *Nubelâ*, VII, 188.

255 Ahmed, *Bahr*, s. 205; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 221.

256 İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 222.

257 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 486; Ahmed, *Bahr*, s. 240; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 44; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 97; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 148; a.m.f. *es-Sikât*, VII, 43; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 206; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 256.

258 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebfîr*, V, 133; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 97; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 43; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 206; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 567; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 256.

ledilmemektedir. Onun hangi tarihte vefat ettiğine dair net bir bilgiye sahip değiliz. Şu kadar var ki İbn Hacer onu, bir-iki sahâbeyi görmüş olan küçük tâbiînin oluşturduğu beşinci tabakadan saymıştır.²⁵⁹

Bu kısa bilgiler ölçüsünde Abdullah b. Ebî Huseyn'in güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Şehr b. Havşeb (Basralı/Şamlı, v. 112):

Ebû Saîd Şehr b. Havşeb el-Eş'arî eş-Şâmî (v. 112), hakkında olumlu ve olumsuz pek çok şey söylenen, aslen Dimeşkli olup Basra'da ikâmet eden bir tâbiî râvisidir.²⁶⁰ Sahâbeden İbn Abbas, Ebû Hureyre, İbn Ömer, Abdullah b. Amr gibi isimlerden rivâyette bulunduğu ifade edilmiştir.²⁶¹ Şehr, sika, sebt, hadîsi güzel, sadûk, lâ be'se bih olarak tanıtılmıştır.²⁶² Buna karşılık Şehr b. Havşeb'in, hadiste zayıf, kendisiyle ve hadîsiyle ihticâc olunamayacak birisi olduğu, kavî olmadığı, terk edildiği, sikalardan ve güvenilir insanlardan mu'dal ve maklûb rivâyetler naklettiği gibi cerhler de azımsanmayacak kadar yaygındır.²⁶³ Zehebî, onunla ihticâc eden bir cemaatın olduğunu bildirmektedir.²⁶⁴ İbn Hacer ise onu, sadûk ama mürsel rivâyetleri ve vehmi çok bir râvî olarak tanıtmıştır.²⁶⁵

Bu bilgiler ışığında Şehr b. Havşeb hakkında her ne kadar olumlu şeyler de söylenmiş olsa, cerhin daha ağır bastığını ve kendisiyle ihticâc edilmemesi görüşünün daha uygun olduğu görünmektedir.

Amir b. Ebî Amir el-Eş'arî (v. 86'dan önce):

Amir b. Ebî Amir Ubeyd b. Vehb el-Eş'arî'nin sahâbeden olup olmadığı hakkında ihtilaf vardır.²⁶⁶ Her iki yönde açıklamaları değerlendiren İbn Hacer ise onun tâbiînden ve muhadramdan olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷ Onunla ilgili olarak Ebû Hâtim'in beis yok (leyse bihî be'sun) dediği ve İbn Hibbân'ın onu sika râvîler arasında zikrettiği nakledilir.²⁶⁸ Bu yorumlar da, onun tâbiînden olduğu görüşünü destekler mâhiyettedir. Çünkü şayet sahâbî olsaydı, bir yorum yapılmazdı kanaatindeyiz. Zehebî de ona ait sadece, Eş'arîlerin faziletiyle ilgili bir tane hadîsin bulunduğunu kaydetmiş-

259 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 311.

260 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 361; Ebû Hafs el-Vâiz, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 111.

261 Müslim, *el-Kunâ*, I, 356; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 382; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 361; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 43.

262 Ahmed, *Bahr*, s. 207; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 461; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 382; Ebû Hafs el-Vâiz, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 111; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 43; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 584, 585; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 389-391; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 269.

263 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 449; Cûzecânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 96; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 56; Ukaylî, *Duafâ*, II, 191; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 144, IV, 382; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 361, 362; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, IV, 37, 38; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 43; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 582-586; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 389-391.

264 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 391.

265 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 441.

266 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 49-51; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 523; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 63.

267 İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 63; a.mlf. *Takrîb*, s. 287.

268 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 50; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 18; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 63.

tir.²⁶⁹ Bu durum da bizim konumuz olan rivâyetin isnâdında şek ile verilen üç isimden biri olan Amir'in, aslında isnâdda yer almaması gereğinin bir delili olabilir.

Amir b. Ebî Amir hakkında olumsuz bir şeye rastlamamakla beraber, yorum yapacak derecede de malumata sahip değiliz.

Ebû Amir Ubeyd b. Vehb el-Eş'arî (Yemenli?, v. 8):

Ebû Amir Ubeyd b. Vehb el-Eş'arî, İbn Sa'd'ın ifadesine göre Eş'arîlerle birlikte Hz. Peygamber (s.a.)'e gelen, Mekke fethine şahit olan, Huneyn'de şehit edilen ve Peygamberimizin cennetin yüksek derecesine ulaşması için yaptığı duaya mazhar bir sahâbîdir.²⁷⁰ Buhârî de onun Huneyn gününde, Hz. Peygamber'den yaklaşık 2 yıl önce vefat ettiğini nakletmiştir.²⁷¹ İbn Hibbân, Ebû Amir'in Yemen'de ikâmet ettiğini ve Ebû Musa el-Eş'arî'nin amcası olduğunu söylemektedir.²⁷²

Bunlar dışında Ebû Amir hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Ebû Mâlik el-Eş'arî (Şamlı, v. 18):

Buradaki Ebû Mâlik'in kim olduğu açık değilse de, biz Şehr b. Havşeb'in, Ebû Mâlik isminde rivâyette bulunduğu kişi olarak bir tek Ebû Mâlik el-Eş'arî'yi görmekteyiz.²⁷³ Bu nedenle biz de onun üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Ebû Mâlik de künyesiyle meşhur olmuş bir sahâbîdir. Onun isminin ne olduğu konusunda epeyce bir ihtilaf söz konusudur. Ka'b b. Asım, Amr b. Asım, el-Hâris b. Mâlik, Amr b. el-Hâris, Ka'b b. Mâlik, el-Hâris b. el-Hâris gibi birbiri içine girmiş gözüken bir çok isim zikredilmiştir.²⁷⁴ İbn Hacer, bu isimler arasında Şehr b. Havşeb'in rivâyette bulunduğu kişi olan Ebû Mâlik'in, el-Hâris b. el-Hâris el-Eş'arî olduğunu belirtmektedir.²⁷⁵ İbn Sa'd, Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin Hz. Peygamber ile birlikte savaştığını ve ondan rivâyette bulunduğunu söylemiştir.²⁷⁶ Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Muâz b. Cebel, Şurahbîl b. Hasene ve Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin aynı gün vefat ettiklerine dair bir bilgi nakledilmektedir.²⁷⁷ Bu da hicrî 18 yılına tekâbüle etmektedir.

269 Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 18.

270 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 357.

271 Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, (I-II, Kâhire, 1397/1977, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid) I, 24. Bu yöndeki diğer bilgiler için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 4; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 282; İbn Abdilber, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, (I-IV, Beyrût, 1412, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî) III, 1019.

272 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 282.

273 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 579.

274 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 221; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 160; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 75, 76, 352; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1745; Ebû'l-Feth el-Mevsîlî, *Esmâu men yu'rafu bi-künyetih*, (Hind, 1410/1989, thk. Ebû Abdîrrahman İkbâl) s. 59; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIV, 245; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 456; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 239, II, 119; a.mlf. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, (I-VIII, Beyrût, 1412/1992, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî) VII, 356.

275 İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 239.

276 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 358.

277 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIV, 245; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 239.

İsnâdda bulunan râvîleri bu şekilde inceledikten sonra, Ebû'l-Yemân'ın Şuayb'dan rivâyetleri hakkında söylenen olumsuz şeylerin ve Şehr b. Havşeb ile ilgili cerhlerin bu rivâyetin isnâdının sıhhatine zarar verebilecek mâhiyette olduğunu düşünüyoruz. Bunlar yanında isnâdın sahâbî râvîsinin Amir/Ebû Amir/Ebû Mâlik şeklinde şek ile kaydedilmesi de önemli bir problemdir.

Netice olarak Ahmed b. Hanbel'in kitabında yer verdiği Cibrîl Hadîsi'nin bu tarihinin isnâdının ihticâca elverişsiz olduğu kanaatindeyiz. Şuayb el-Arnaût da bu isnâdın, zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁷⁸

i. İbn Abbas'tan Gelen Rivâyet:

Müsned'de İbn Abbas'dan geldiğini düşündüğümüz bir rivâyet vardır. Aslında burada verilen metnin herhangi bir isnâdı zikredilmemiştir. Ancak bu rivayet Ebû'n-Nadr-Abdulhamîd-Şehr-İbn Abbas isnâdıyla nakledilen ve bizim konumuzla ilgili olmayan başka birçok rivayetin hemen peşinden verildiği için buraya alınması uygun görülmüştür.²⁷⁹ Nitekim buradaki rivâyetin metin olarak küçük bir kısmı, söz ettiğimiz bu isnâd ile *Müsned*'in başka bir yerinde yer almıştır.²⁸⁰

İsnâdın Tahlili:

Bu rivâyetin Ebû'n-Nadr-Abdulhamîd-Şehr b. Havşeb-İbn Abbas şeklinde bir isnadla geldiği anlaşılmaktadır.

Ebû'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım (Horasan/Bağdatlı, 134-205/207):

Burada zikri geçen Ebû'n-Nadr, muhtemelen Hâşim b. el-Kâsım'dır. Nitekim bu zâtın ismi, buradaki isnâdın râvîlerinden Şehr b. Havşeb'den rivâyete bulunan Abdulhamîd b. Behrâm'dan hadîs alan kişiler arasında böyle geçmektedir.²⁸¹

Ebû'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım b. Müslim el-Leysî el-Bağdâdî (v. 207), 'Kayser' lâkaplı olup, Bağdat'a yerleşmiş Horasan asıllı birisidir.²⁸² Bağdat halkının kendisiyle gurur duydukları belirtilmiş,²⁸³ sika, sebt, sadûk, hâfız, imam, sünnet sahibi, şeyhu'l-muhaddisîn, lâ be'se bih gibi ta'dil lâfızlarıyla vasfedilmiştir.²⁸⁴ İbn Abdilberr tarafından da onun sadûk olduğu konusun-

278 *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XXVIII, 402.

279 Ahmed, *Müsned*, I, 319 (no: 2926).

280 Ahmed, *Müsned*, IV, 164 (no: 17169). Şuayb el-Arnaût bu hadisin hasen, isnâdın ise zayıf olduğunu belirtir. Bkz. *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XXVIII, 403.

281 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 8; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 58; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 410.

282 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 335; Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, s. 328; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebü*, VIII, 235; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 105; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 243; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 63; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, III, 1181; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 130, 131.

283 İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 323.

284 İbn Maîn, *Târîh*, III, 389; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 335; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 105; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 65; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, III, 1181; İbnü'l-Kayserânî, I, 359; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 134, 135; Zehebî, *Nubelâ*, IX, 545, 547, 548; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 18.

da ittifak bulunduğu söylenmiştir.²⁸⁵ Yahyâ b. Maîn, İbn Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Ali b. el-Medîni, İshâk b. Râhûye gibi meşhur hadisçiler kendisinden rivâyette bulunmuştur.²⁸⁶

Ebû'n-Nadr ile ilgili herhangi bir olumsuz değerlendirme bulunmamaktadır. Bu bilgiler ışığında onun güvenilir birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Abdulhamîd b. Behrâm (Medâinli, v. 170'ten önce):

Abdulhamîd b. Behrâm el-Fezârî el-Medâinî, sika, sadûk, beis yok (lâ be'se bih/leyse bihî be's) gibi lâfızlarla ta'dîl edilmekle beraber,²⁸⁷ onun Şehr b. Havşeb'den rivâyette bulunması sürekli bir cerh olarak gösterilmiştir. Meselâ Şu'be, Abdulhamîd'in sadûk olduğunu fakat Şehr b. Havşeb'den rivâyette bulunduğunu söylemiştir.²⁸⁸ Bir başka defasında, onun iyi bir şeyh olduğunu fakat ondan hadîs yazmamalarını, çünkü Şehr'den hadîs rivâyet ettiğini belirtmiştir.²⁸⁹ Ebû Hâtim, onun Şehr'den rivâyetlerinin sıhâh (sahih?) mertebesinde olduğunu, hadîsinin yazılabileceğini fakat ihticâc olunamayacağını söylemiştir.²⁹⁰ İbn Hibbân, sikalardan rivâyet ettiğinde onun rivâyetinin muteber ve müstakim olduğunu ifade etmiştir.²⁹¹ İbn Adiyy ise, haddi zâtında Abdulhamîd'de beis bulunmadığını ancak onu, Şehr'den çok rivâyette bulunduğu için ayıpladıklarını; Şehr'in de gerçekten zayıf olduğunu söylemiştir.²⁹²

Bu bilgiler ışığında her ne kadar Abdulhamîd b. Behrâm'ın kendisinde önemli bir kusur bulunmasa da, Şehr b. Havşeb'den rivâyetlerinin ihticâca elverişli görülmediğini söyleyebiliriz. Bizim üzerinde bulunduğumuz Cibrîl Hadîs'i'nin bu tariki de ondan rivâyet edilmiştir. Bu durum da, hadîsin bu tarikinin isnâdına zarar verebilir ve zafiyet meydana getirebilir.

Şehr b. Havşeb: Bu râvî hakkında daha önce yeterli bilgi vermiş ve hakkında söylenen olumsuz şeylere dikkat çekmiştik.

Netice olarak, yine Şehr b. Havşeb sebebiyle bu tarikin isnâdının da ihticâca elverişsiz olduğu kanaatindeyiz.²⁹³

Ahmed b. Hanbel'in Eserindeki Rivâyetlerin Genel Değerlendirmesi:

Buraya kadar olan kısımda, Ahmed b. Hanbel'in Müsned isimli kitabındaki toplam on adet rivâyeti görmüş olduk. Bunların dört tanesi İbn Ömer'den,

285 İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 18.

286 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 134, 135; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 18.

287 İcî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 69; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 8; Hafîz, *Târîhu Bağdâd*, XI, 58; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 84; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 411-413; Zehebî, *Nu-belâ*, VII, 335; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 99.

288 İbn Adiyy, *el-Kâmil*, V, 320.

289 Ukaylî, *Duafâ*, III, 42.

290 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 8.

291 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 121; a.mlf. *Meşâhîr*, s. 175.

292 İbn Adiyy, *el-Kâmil*, V, 320.

293 *Müsned*'in muhakkiki Şuayb el-Arnaût bu rivâyetin isnâdının, önceki gibi olduğunu söylemiştir. (Bkz. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, V, 95.) Önceki rivâyet için ise hasen li-ğayrihi demiştir. (Bkz. V, 92.)

üç tanesi İbn Ömer ve Hz. Ömer'den birlikte, birer tanesi de Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Amir/Ebû Amir/Ebû Mâlik'ten gelmiştir.

Bu on rivâyetten İbn Ömer'den gelen ilk rivâyetin isnâdı Ali b. Zeyd'den dolayı illetlidir. İbn Ömer'in diğer üç rivâyetin isnâdında ise önemli bir problem yoktur.

Hz. Ömer'in her üç rivâyetinin isnâdı sağlam gözükmektedir.

Ebû Hureyre rivâyetinin isnâdı illetsizdir.

Amir/Ebû Amir/Ebû Mâlik rivâyetinin isnâdında karışıklık vardır. Bu nedenle zayıf denebilir. Nitekim muhakkik Şuayb el-Arnaût da isnâdın zayıf olduğunu söylemektedir.²⁹⁴ İbn Hacer ise bu rivâyetin isnâdını hasen olarak nitelmiştir.²⁹⁵

İbn Abbas'tan gelen rivâyetin isnâdı da problemidir. İbn Hacer bu rivâyetin isnâdına da hasen demiştir.²⁹⁶

Netice olarak İbn Hanbel'in kitabındaki rivâyetler arasında isnâd açısından ihticâca en elverişli olarak İbn Ömer'in üç rivâyeti ile yine onun babası Hz. Ömer'den naklettiği üç rivâyet ve Ebû Hureyre rivâyeti gözükmektedir.

DEĞERLENDİRME

Böylece, toplam 8 ayrı müellifin kitabında yer alan Cibrîl Hadîsi ile ilgili 25 rivâyeti görmüş olduk ve kısa da olsa tahlillerde bulunmaya çalıştık. Buraya kadar ele aldığımız konuyu özetlemek gerekirse, ulaştığımız sonuçları şöylece sıralayabiliriz:

1. Ulaşabildiğimiz en erken rivâyetler, Ebû Hanîfe'nin (v. 150) kitaplarında yer almaktadır. Bu kitaplarda toplam üç rivâyet mevcuttur. Bunların ikisi İbn Ömer'den, diğeri ise İbn Mes'ûd'dan gelmektedir ve her üçü de isnâd olarak munkatıdır. Râvîler arasında bulunan kopukluk nedeniyle bu rivâyetlerin ihticâca uygun olmadığı kanaatindeyiz.

2. Rebî b. Habîb'in (v. 160/170) kitabındaki Câbir b. Zeyd rivâyetinin sahâbî râvîsi yoktur; bu nedenle mürseldir.

3. Tayâlisî'nin (v. 204) kitabındaki İbn Ömer-Ömer rivâyeti isnâd olarak problemsiz gözükmektedir.

4. Ebû Ubeyd'in (v. 224) verdiği rivâyetin isnâdı yoktur. Ancak muhtasar olarak verilen metindeki ifadelerden, müellifin bu rivâyetin uzun şeklini bildiği ve ihticâca elverişli bulduğu anlaşılmaktadır.

5. İbn Sa'd'ın (v. 230) naklettiği Umeyr b. Katâde rivâyetinin isnâdı problemsizdir.

6. İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) kitaplarında bulunan 5 rivâyetten, Ebû Hureyre'den gelen ikisi isnâd olarak ihticâca uygun görünmektedir. İbn Ömer'den gelen iki rivâyet vardır. Bunlardan birinin isnâdı munkatıdır, diğeri sağlam gözükmektedir. Hz. Ömer'den gelen tek rivâyetin isnâdı problem arzmemektedir.

294 *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XXVIII, 402.

295 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 86.

296 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 86.

7. İshâk b. Râhûye'nin (v. 238) kitabında yer alan rivâyetlerin isnadlarıyla ilgili dikkat çekici bir müşkil yoktur.

8. Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) kitabında on adet rivâyet vardır. İbn Ömer'den gelen birinci rivâyetin isnâdı Ali b. Zeyd'den dolayı illetli gözükmemektedir ve bu nedenle belki zayıf olarak addedilebilir. Diğer üç rivâyetin isnâdı problemsizdir. Hz. Ömer'den gelen birinci ve üçüncü rivâyetin isnâdında bir zafiyet mevcut değildir. İkinci rivâyetin isnâdında biraz karışıklık hissedilmekle birlikte kabul edilemez bir durum yoktur. Ebû Hureyre rivâyetinin isnâdında bir sorun görünmemektedir. Amir/Ebû Amir/Ebû Mâlik ve İbn Abbas rivâyetlerinin isnadları ise illetlidir. Bu nedenle bu rivâyetlerin ihticâca elverişsiz olduğunu düşünüyoruz.

9. İncelediğimiz rivâyetlerin bütünü göz önüne alındığında, mütevâtir bir isnâddan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte isnadların bir kısmı sahihtir. Zayıf olanlara gelince, mana ve muhteva olarak sahih olanları desteklediği düşünülürse bunların da hasen li-gayrihi derecesine yükselmesi mümkündür.

BUHÂRÎ ÖNCESİ DÖNEMDE CİBRİL HADİSİNİN GELİŞİMİ

